

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2013

Tereza Holá

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Státní správa knížecích Čech

Tereza Holá

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor České dějiny

Bakalářská práce

Státní správa knížecích Čech

Tereza Holá

Vedoucí práce:

PhDr. Drahomír Suchánek, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedeníh pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Obsah

1	ÚVOD	1
2	PÍSEMNÉ A ARCHEOLOGICKÉ PRAMENY	3
3	POČÁTKY HRADIŠŤ V ČECHÁCH.....	5
4	STŘEDOČESKÁ PŘEMYSLOVSKÁ DOMÉNA.....	8
5	HRADSKÁ SOUSTAVA	11
	5.1 VZNIK HRADSKÉ SOUSTAVY	11
	5.2 HRADSKÝ OBVOD	12
	5.3 EKONOMICKÁ A VOJENSKÁ FUNKCE.....	13
	5.4 SPRÁVNÍ ÚŘADY	14
	5.4.1 Kastelán.....	15
	5.4.2 Villik	16
	5.4.3 Další dvorské úřady.....	17
	5.5 ZÁNİK HRADSKÉ SOUSTAVY.....	18
	5.5.1 Vývoj k městu	18
	5.5.2 Vývoj k hradu	19
	5.5.3 Zánik hradišť bez další kontinuity	20
6	KNÍŽECÍ VELKOSTATEK	21
	6.1 SLUŽEBNÁ ORGANIZACE.....	22
	6.1.1 Zbečno.....	24
	6.1.2 Sadská.....	26

7 HRADIŠTĚ V KOSMOVĚ KRONICE.....	28
7.1 HRADIŠTĚ KROK	29
7.2 HRADIŠTĚ LIBUŠÍN	30
7.3 HRADIŠTĚ TETÍN	32
7.4 HRADIŠTĚ KAZÍN	33
7.5 LEVÝ HRADEC	35
7.6 STARÁ BOLESLAV	37
7.7 HRADIŠTĚ LIBICE	39
7.8 PRAŽSKÝ HRAD.....	42
7.9 VYŠEHRAD	45
7.10 ZÁVĚREČNÉ ZHODNOCENÍ	47
8 ZÁVĚR	49
9 SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY.....	51
10 RESUMÉ	56
11 PŘÍLOHY	57

1 ÚVOD

Cílem předkládané bakalářské práce je charakterizovat podobu správy českých zemí prostřednictvím hradišť a knížecího velkostatku v raném středověku, od nejstarší fáze vzniku hradišť v 8. století, až po faktický zánik hradské soustavy ve 12. století. Text bude zaměřen na raně středověká hradiště na našem území, která představovala politická, správní, vojenská i ekonomická centra přemyslovského státu, zejména pak na tzv. hradskou organizaci, jakožto uspořádanou soustavu hradišť, prostřednictvím kterých kníže spravoval jím ovládané území. V období počátku vzniku našeho státu se setkáváme s problémem absence písemných pramenů pro nejstarší období. Prvním pramenem je až Kosmova kronika česká, která však byla sepsaná na počátku 12. století. Nezbyvá tedy, než se při poznávání našich nejstarších sídel šlechty obrátit na poznatky, které přináší archeologie.

Zájem o opevněné lokality se objevoval již v období středověku. Studium hradišť se pak začíná vyvíjet od 19. století. Jmenujme např. Lubora Niederleho nebo Josefa Ladislava Píče, kteří položili základy modernímu bádání. Nadále je potřeba zmínit i další významné badatele např. Ivana Borkovského, Miroslava Šolle, Jaroslava Böhma, Rudolfa Turka nebo Miroslava Štěpánka, kteří se této problematice věnovali. V poslední době se tématem raně středověkých dějin a života zabýval např. Josef Žemlička, Jiří Sláma, Dušan Třeštík, Barbara Krzemieńska nebo Michal Lutovský, jejichž tezí jsem při zpracování svého tématu využívala.

Práce je rozdělena do několika částí, v nichž se nejprve věnuji problematice nejstarších hradišť na našem území a vzniku středočeské domény pod přímou správou Přemyslovců. V následující kapitole se pokusím vypracovat přehled informací o tzv. hradské soustavě. Tato kapitola je rozdělena do několika podkapitol, v nichž se zabírám vznikem organizace, ekonomickou a vojenskou funkcí, správním aparátem

zajišťujícím chod systému správních hradů a následně pak zánikem soustavy a změnou funkcí knížecích hradišť. Krátce se pak věnuji knížecímu velkostatku, který vedle systému hradišť v 10. – 12. představoval další územně správní systém a zajišťoval potřeby knížecího dvora.

Závěrečná část práce je pak zaměřena na několik vybraných hradišť, která hrála významnou roli v české historii. Na základě dochovaných písemných pramenů, zejména Kosmovy kroniky, se pokusím popsat jejich vývoj a komparovat informace dochované v těchto zprávách s hmotnými výsledky archeologických výzkumů.

2 PÍSEMNÉ A ARCHEOLOGICKÉ PRAMENY

Raně středověká opevněná sídla, hradiště, představují jak po technické, tak po organizační stránce velmi významný výtvar tehdejší společnosti. Není proto divu, že poutala pozornost řady lidí, a tak nacházíme množství informací obsažených v písemných pramenech. Ovšem zprávy nacházející se v těchto kronikách nebo análech se zaměřují spíše na politické nebo náboženské události a informují o funkcích hradišť v různých historických situacích, zatímco na údaje o tehdejší společnosti jsou spíše skoupé. Není proto divu, že zájem badatelů se začal obracet i na prameny archeologické, které se věnují spíše celkovému vývoji hradišť a podrobněji pak poznání jednotlivých stavebních prvků např. fortifikací, členění plochy nebo zástavbě v ploše hradiště, tedy informacím, které písemnými prameny nebývají většinou objasněny.¹

Archeologie se při pokusech o výklad funkce hradišť však setkává s řadou problémů, především se jedná o omezené množství pramenů, které má k dispozici. Na mnoha lokalitách totiž došlo k nenávratnému poškození nebo zničení archeologických památek např. novějšími stavebními akcemi. Naproti tomu, ale velké množství artefaktů stále ještě čeká na své objevení.²

K rozpoznání významu hradišť napomáhá také terminologie. Zatímco archeologie pro tyto objekty používá termíny hradiště, hradisko nebo opevněné sídliště, aniž by tato pojmenování nějak diferencovala postavení jednotlivých objektů, terminologie středověkých pramenů není už tak jednoznačná. Závisela na různých okolnostech, např. na autorovi,

¹ SLÁMA, J., Střední Čechy v raném středověku II., Hradiště – příspěvky k jejich dějinám a významu, Praha, Univerzita Karlova, 1986, s. 9.

² SLÁMA, J., K problému historické interpretace archeologického výzkumu slovanských hradišť v Čechách, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 2001, s. 541.

jeho rozhledu a vzdělání, prostředí nebo době, ve které díla vznikala. To platí i o terminologii užívané pro sídliště ve středověkých pramenech.³

V latinské terminologii se setkáváme s řadou pojmenování pro označení opevněných sídlišť raného středověku, jedná se především o termíny *urbs*, *civitas*, *metropolis*, *castrum*, *castellum* nebo *oppidum*.⁴ Nejvýznamnější objekty, které byly knížecím sídlem, středisky církevní a světské správy, jsou nejčastěji označeny jako *metropolis*, *urbs* nebo *civitas*. Tak byly označeny např. Praha nebo Vyšehrad.⁵ Pro místa, která byla spíše druhořadého významu, nebyla příliš rozlehlá ani významná a plnila spíše vojenskou nebo strážní úlohu se pak používala označení *oppidum*, *castrum* a *castellum*.⁶

Je nepochybné, že ať už údaje obsažené v písemných pramenech nebo výsledky, které prezentují archeologické výzkumy, nám přinášejí velice důležité poznatky o podobě nebo postavení raně středověkých hradišť. Ale teprve až věcnou kombinací obou zmiňovaných pramenů lze dospět k obecnějším závěrům a poznatkům týkající se nejstarších dějin a počátků přemyslovského státu na území Čech.

³ BLÁHOVÁ, M., Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech první čtvrtiny 12. století, ČSČH 26, 1978, s. 249.

⁴ Tamtéž, s. 272–273.

⁵ SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku II., s. 10.

⁶ BLÁHOVÁ, Terminologie sídlišť, s. 269.

3 POČÁTKY HRADIŠŤ V ČECHÁCH

První stálá obydlí a trvalé osady se ve světě začaly objevovat již v době kamenné, konkrétně za neolitické revoluce mezi 8. a 6. tisíciletím př. n. l. Tyto zemědělské osady měly sloužit jako ochrana před přírodními podmínkami a současně i před skupinami jiných lidí. Postupně se z nich vyvíjela trhová střediska se soustředěnou řemeslnou výrobou, vyrůstaly zde náročnější stavby a docházelo k budování obraných hradeb. V českých zemích se sídlištní struktura nevyvíjela stejnoměrně. První stopy stálého osídlení zemědělců u nás lze datovat do období neolitu v druhé polovině 5. tisíciletí př. l. n.⁷

S významnějšími opevněnými osadami se setkáváme na našem území až za období Keltů, jejichž civilizace dosáhla velmi vysoké úrovně. Tato sídliště, stavěná většinou na vyvýšených polohách nad řekou, lze označit termínem oppidum. Typické pro tyto polohy jsou dlouhé kamenné zdi a klešťové vstupní brány. U nás je několik lokalit, na kterých byly tyto opevněné areály nalezeny. Jedná se o Závist u Zbraslavi, Stradonice, Hrazany, Nevězice, Třisov nebo Hradiště u Českých Lhotic. Období výstavby oppid mělo u nás poměrně krátkou dobu trvání. Po jejich počátcích ve 2. století př. n. l. se musela již následující století bránit útokům barbarských Germánů a před přelomem letopočtu se keltská sídla úplně zhroutila. Jako vzpomínka na toto období nám zůstala řada původně keltských zeměpisných jmen (Šumava, Labe, Ohře, Jizera).⁸

S dalším budováním opevněných poloh se setkáváme až v souvislosti se Slovany. Vznik slovanských hradišť bývá spojován s desintegračními procesy slovanského etnika, k němuž došlo po trvalém usazení v nových oblastech. Hradiště se stávala novými opěrnými body

⁷ HOFFMANN, F., České město ve středověku, Praha, Panorama, 1992, s. 14, 17.

⁸ Tamtéž, s. 18, 21.

menších teritoriálních celků, vymezených geomorfologickými nebo hydrologickými hranicemi.⁹

S budováním slovanských hradišť se prokazatelně setkáváme na našem území zhruba od 8. století. Přestože starší objekty nemáme archeologicky doloženy, lze s jejich existencí zřejmě počítat již o století dříve. Podle slovanského slova grad/hrad, který označuje raně středověké opevněná sídla, lze předpokládat, že znalost budování opevnění s sebou přinesli již první Slované osidlující prostor střední Evropy.¹⁰

Pro nejstarší období českých dějin je příznačná i absence dějepisných zpráv. Proto první a pro celé 7. století současně jedinou informací o hradištích je zpráva nacházející se v kronice tzv. Fredegara, odkazující na hrad Wogastisburg.¹¹ Řada historiků i archeologů se pokoušela na základě informací o směru postupu austrasijských vojsk lokalizovat polohu hradiště. Wogastisburg tak byl ztotožňován s Domažlicemi, Tuhošticemi, Úhošticemi, Mikulčicemi, Bratislavou nebo Rubínem u Podbořan.¹² Druhým hradištěm objevujícím se v písemných zprávách je až zmínka k roku 805 o obléhání Canburgu franskou výpravou. Teprve ale až od poslední čtvrtiny 9. století se díky svědectví legend a pramenů narativní povahy setkáváme se jmény řady hradišť, jako je Stará Boleslav, Budeč, Kouřim, Tetín a další.¹³

Nejstarší hradiště, u nichž sice neznáme původní název, ale máme u nich archeologicky prokazatelné stopy po opevnění, pocházejí z průběhu 8. století z oblasti kolem říčky Šembery.¹⁴ Jedná se o čtyři

⁹ GOJDA, M., Česká raně středověká hradiště. In: Přemyslovci. Budování českého státu, Sommer, P./Třeštík, D. /Žemlička, J. (ed.), Praha, NLN, 2009, s. 64

¹⁰ BERANOVÁ, M./LUTOVSKÝ, M., Slované v Čechách. Archeologie 6. – 12. století, Praha, Libri, 2009, s. 60.

¹¹ SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku II., s. 12.

¹² MĚŘÍNSKÝ, Z., České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I, Praha, Libri, 2002, s. 201, 204–207.

¹³ TOMKOVÁ, K., Hradiště doby Boleslava II. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000: na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999), Polanský, L./Sláma, J./Třeštík, D., Praha, NLN, 2000, s. 96-97.

¹⁴ BUBENÍK, J./PLEINEROVÁ, I./PROFANTOVÁ, N., Od počátků hradišť k počátkům

hradiště Klučov, Tismice, Přistoupim a Doubravčice, která od sebe ležela v poměrně malé vzdálenosti zhruba 4,5 km, s jednoduchým nečleněným půdorysem, ze kterého se později vydělila vnitřní část hradiště a předhradí.¹⁵

Výrazný rozvoj budování hradišť nastal během 9. století. V některých případech došlo k opuštění starších hradišť a budování nových, jiná naopak plnila svou funkci i nadále a byla postupně rozšiřována a opevňována.¹⁶ Nově zakládaná hradiště byla daleko rozsáhlejší, až několik desítek hektarů, a byla členěna na vnitřní prostor hradiště, tzv. akropoli, a jedno nebo více předhradí.¹⁷

Přemyslovského státu, Památky archeologické 47/1, 1956, s. 134.

¹⁵ BERANOVÁ/LUTOVSKÝ, Slované v Čechách, s. 65–66.

¹⁶ Tamtéž, s. 76.

¹⁷ GOJDA, Česká raně středověká hradiště, s. 67.

4 STŘEDOČESKÁ PŘEMYSLOVSKÁ DOMÉNA

Historie přemyslovského rodu počínající prvním historicky doloženým knížetem Bořivojem I. až po Václava se odvíjela na poměrně malém území uprostřed Čech. Z této oblasti je v 10. století písemnými nebo archeologickými prameny doložena existence devíti hradišť, která vykazovala určité společné znaky.¹⁸

Výsadní postavení této oblasti se začalo formovat zhruba ve druhé polovině 9 století. O mocenské postavení středočeského teritoria se zasadil zřejmě kníže Spytihněv I., který tak vytvořil přemyslovskou doménu o ploše zhruba 3 000 km² na území rozprostírajícím se od Kladenska, Slánka, jižního Mělnicka až po dolní Berounku, dolní Posázaví a Staroboleslavsko. Na zbylém území působila řada nepřemyslovských regionálních knížat, která pouze formálně uznávala nadvládu přemyslovských vládců.¹⁹ Na takto vymezeném prostoru tehdy žilo něco kolem 20 000 obyvatel.²⁰

Pro ochranu středočeského teritoria, uvnitř kterého se zhruba uprostřed nacházely dva hrady Praha a Levý Hradec, nechal během své zhruba dvacetileté vlády Spytihněv I. vybudovat síť pěti hraničních správních hradů (Tetín, Libušín, Stará Boleslav, Mělník a Lštění), vzdušnou čarou vzdálené od centra Prahy přibližně 26 až 34 km, na okraji rozlehlých lesů a tvořily tak přirozenou hranici středočeského teritoria.²¹ Všechna tato hradiště obklopující středočeský prostor mají několik shodných znaků. Pro jejich stavbu byla zvolena podobná plocha na ostrožně těsně u významných říčních toků, na břehu vzdálenějším od Prahy, pouze libušínské hradiště leželo na břehu potoka. Mimo to se

¹⁸ SLÁMA, J., Střední Čechy v raném středověku III., Archeologie o počátcích přemyslovského státu, Praha, Univerzita Karlova, 1989, s. 74.

¹⁹ SLÁMA, J. Přemyslovská doména na počátku 10. století. In: Přemyslovci. Budování českého státu, Sommer, P./Třeštík, D. /Žemlička, J. (ed.), Praha, NLN, 2009, s. 74.

²⁰ SLÁMA, J., Počátky přemyslovského státu. In: České země v raném středověku, Sommer, P. (ed.), Praha, NLN, 2006, s. 37.

nacházela v blízkosti důležitých obchodních stezek, které propojovaly panovnické centrum s ostatními částmi Čech a dále pak s cizinou.²² Stará Boleslava se nacházela u Žitavské stezky, Lštění u Tábořské či Rakouské, Tetín u stezky, která se v západních Čechách dělí na Norimberskou a Řezenskou a konečně Libušín byl vybudován u stezky Chebské.²³

Pravidelnost v rozložení a shoda ve výběru poloh ke stavbě pohraničních hradisek nebyla jistě náhodná. Množství těchto zřejmě záměrných shodných prvků lze pokládat za důkaz vzniku hradišť ze stejných příčin a přibližně ve stejném časovém období.²⁴

V souvislosti s budováním přemyslovské středočeské domény docházelo také k upadání dřívější funkce nebo zániku některých starších hradišť nacházejících se na tomto území. Tato změna postihla např. hradiště nacházející se v pražské Šárce.²⁵

K úkolům pohraničních hradišť vybudovaných na okraji přemyslovské domény patřila nepochybně obrana před vpády zvenčí a to jak před útoky směřující do Čech z ciziny, tak i před útoky sousedních nepřemyslovských knížat. Mimo to plnila hradiště i funkci ekonomickou a správní, protože odtud byly ukládány okolnímu obyvatelstvu pracovní povinnosti a vybírání dávek.²⁶

V systému hradišť vybudovaných knížetem Spytihněvem I. na konci 9. a počátku 10. století je možné spatřovat počátky budoucí hradské

²¹ SLÁMA, J., K počátkům hradské organizace v Čechách. In: Typologie raně feudálních slovanských států, Praha, 1987, s. 178.

²² BERANOVÁ/LUTOVSKÝ, Slované v Čechách, s. 211–212.

²³ SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku II., s. 75.

²⁴ SLÁMA, K počátkům hradské organizace, s. 180.

²⁵ SLÁMA, Počátky přemyslovského státu, s. 37.

²⁶ SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku III., s. 78.

organizace, která v následujících stoletích představovala vůbec první správní, ekonomickou, církevní i vojenskou organizaci na území Čech.²⁷

²⁷ SLÁMA, Přemyslovská doména, s. 76.

5 HRADSKÁ SOUSTAVA

Ať už budeme používat název hradska soustava, organizace, správa nebo zřízení, je potřeba si uvědomit, že se jedná o termín, který vytvořila až novodobá historiografie. Nelze proto v tomto systému hledat podobu správy nějakého území v současném slova smyslu, jak by tomu mohly výše uvedené termíny napovídat.²⁸ Hradská soustava představovala vůbec první veřejnoprávní instituci v Čechách. Jednotlivé body hradska soustavy plnily jak soudní, vojenskou, ekonomickou tak i náboženskou funkci.²⁹

5.1 VZNIK HRADSKÉ SOUSTAVY

Počátky vzniku hradska soustavy lze hledat v době, kdy na knížecí stolec nastoupil Boleslav I. Do té doby v Čechách existovala řada regionálních knížectví, která byla za vlády Václava tolerována. Obrat nastal v 10. století, kdy Boleslav prudkou expanzí započal se začleňováním těchto území pod přímou přemyslovskou svrchovanost.³⁰ Doprovodným jevem tohoto procesu byla likvidace starých regionálních hradišť a budování nových hradů v jejich těsné blízkosti. Tento jev je patrný na řadě lokalit, jako je např. Kouřim, Litoměřice, Žatec nebo Mělník.³¹ Po definitivním připojení Moravy k Čechám v 11. století, došlo k rozšíření organizace i na Moravu. Zatímco na severní a střední Moravě docházelo k využívání starších velkomoravských lokalit, na jihu naopak vznikaly hrady zcela nové ve vzdálenosti 5 – 20 km od původních center.³²

²⁸ ŽEMLIČKA, J., Čechy v době knížecí, Praha, NLN, 2007, s. 178.

²⁹ LUTOVSKÝ, M., Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha, Libri, 2001, s. 90.

³⁰ SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku III., s. 80.

³¹ SOMMER, P., Hradská centra. In: Přemyslovci. Budování českého státu, Sommer, P./Třeštík, D./Žemlička, J. (ed.), Praha, NLN, 2009, s. 182.

³² ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 44.

Podobný osud, který potkal regionální kmenová knížectví, postihl zřejmě i většinu starších hradů vybudovaných ve středočeské doméně. Zatímco Praha i nadále představovala nejdůležitější český hrad a knížecí sídlo, zprávy o dalších hradech postupně mizí. Může to být způsobeno jejich pozvolným úpadkem. Nějakou dobu si zřejmě ještě podržely hospodářskou funkci, ale jejich význam pomalu upadal, až na konci 10. století zřejmě došlo k výstavbě zcela nových hradů, historické prameny se v této souvislosti zmiňují pouze o Vyšehradu.³³

Přesnou dobu vzniku přemyslovských hradů je poměrně složité určit. Historické prameny uvádějí zprávy o správních hradech až u příležitosti významných událostí, tato doba se však většinou neshoduje s dobou založení a často se s ní může rozcházet i o několik desetiletí.³⁴ Poprvé dokládají hradskou organizaci v Čechách až Břetislavova hnězdenská statuta z roku 1039, ta zřejmě ale zaznamenávala již existující stav. Hovoří se v nich o správních hradech a jejich soudní funkci a pravomoci trestat provinilé osoby.³⁵

5.2 HRADSKÝ OBVOD

V čele tzv. hradskeho obvodu stály správní hrady, v písemných pramenech označovány jako *civitates*, *urbes* nebo *oppida*, kolem kterých se nacházely jeho obvody *civitates*, *provinciae*. Uvnitř těchto okrsků se nalézaly i další hrady nebo opevněná místa, která podléhala správním hradům. Největší koncentrace těchto center se soustřeďuje ve starém sídelním jádru středních Čech.³⁶

Zpočátku spočívalo těžiště hospodářského života výlučně v „polních“ krajích. Vzdálenost mezi jednotlivými hradními obvody zde byla velice malá a nepřesahovala zpravidla 30 km. Tato vzdálenost byla

³³ SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku II., s. 60.

³⁴ SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku III., s. 82.

³⁵ SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku II., s. 53.

praktická i z hlediska dostupnosti. Každému takové centru o poloměru zhruba 15 km tak náleželo přibližně 700 km² půdy. S narůstajícím počtem obyvatelstva pomalu přestávaly tyto obvody v dostatečné míře plnit svoji hospodářskou a ekonomickou funkci a docházelo k osidlování i „lesních“ oblastí. I v těchto částech země již zřejmě existovaly knížecí hrady, nabývaly však spíše vojenského charakteru, chyběly zde hustěji osídlené plochy a hradska správa se tu tedy vyvíjela jen velmi pozvolna.³⁷

5.3 EKONOMICKÁ A VOJENSKÁ FUNKCE

Základ ekonomiky hradska obvodů představovaly, spíše než finance získané při prodeji výrobků řemeslníků sídlících v předhradí hradska, jejich jednotlivá zázemí, odkud do knížecí pokladny přicházely naturální i finanční prostředky na provoz dvora. Výběr dávek představoval jeden z nejvýznamnějších projevů panovnické svrchovanosti, kterou panovník uplatňoval nad místním obyvatelstvem.³⁸

Jednu z nejstarších daní, jež byla uvalena na svobodné obyvatelstvo, představoval *tribut pacis*, daň z míru. Jednalo se o všeobecnou daň, které podléhalo veškeré svobodné obyvatelstvo v Čechách, hospodařící na vlastní nebo propůjčené půdě. Oplátkou za pravidelné placení této daně zajišťoval panovník obyvatelstvu mír a ochranu.³⁹ Vedle tohoto, asi nejvýraznějšího příjmu, získával kníže výrazné množství výnosů z celních a mýtních poplatků vybíraných na hranicích, na cestách i řekách, na mostech i u jednotlivých hradska. Není proto překvapující, že řada hradska byla budována na významných obchodních stezkách, jako byla Labská cesta nebo Řezenská a

³⁶ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 177.

³⁷ Tamtéž, s. 46.

³⁸ SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku II., s. 54.

³⁹ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 165.

Norimberská stezka. U hradů se konaly také pravidelné trhy, ze kterých plynuly do státní pokladny další tržní poplatky.⁴⁰

Z naturálních dávek je nejčastěji v písemných pramenech zmiňován med, který se používal nejen ke slazení, ale i k výrobě medoviny. Jeho vybírání spadalo pod zostřený pohled villiků. Jednalo se zřejmě o značné množství džbánek medu, které bylo uskladněno na správních hradech.⁴¹ Některé poplatky se odváděly například i v podobě soli nebo v dobytčatech. Naturální dávky, vybírané od vesnického obyvatelstva, pak sloužily k zajištění obživy knížete, jeho družiny, knížecích úředníků i hradní posádky.⁴²

S hradskou soustavou zároveň souvisela i vojenská organizace. Každé hradské centrum tak představovalo opevnění, kde hradští bojovníci spadali pod správu kastelána. Ten v případě vojenského ohrožení vytvořil armádu z místního selského obyvatelstva, které bylo své provincii a knížeti povinováno válečnou službou.⁴³ Tak mohla být vytvořena daleko větší vojenská posádka oproti stálým družinám, kterých bylo využíváno v 10. století. Navíc odpadala povinnost zajišťovat celé družině potravu v mírové době.⁴⁴

5.4 SPRÁVNÍ ÚŘADY

Je potřeba zdůraznit, že v tomto období neexistovalo žádné stálé knížecí sídlo či hrad. Kníže proto téměř nepřetržitě objížděl a navštěvoval své hrady. Tehdejší relativně primitivní forma správy nutila panovníka k neustálému pohybu, jeho přítomnost byla nutná při konání soudů, při jednáních a převodu majetku, svěcení nových kostelů a klášterů. Bylo proto potřeba, aby vládce všechny své hrady osadil družinou správních

⁴⁰ SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku II., s. 54.

⁴¹ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 166.

⁴² SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku II., s. 55.

⁴³ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 180.

úředníků, kteří na daných hradech představovali prodlouženou ruku knížecích pravomocí.⁴⁵

Přesto kníže nerad ponechával delší dobu vysoké hodnosti v jedné ruce. Zejména kastelán, který působil delší dobu na jednom místě, měl řadu příležitostí k vytvoření osobních i majetkových vazeb v jemu svěřené oblasti. Tomu se Přemyslovci snažili předcházet častým obměňováním vyšších úřadů. To současně pobízelo ctižádostivé jedince k větší loajalitě knížeti.⁴⁶

5.4.1 Kastelán

Jednu z nejvýznamnějších úřednických funkcí raně středověké správy státu představoval kastelán. Tento hradecký správce (*comes, prefectus urbis, castellanus*) jmenovaný knížetem sídlil na správních hradech jednotlivých provincií. V rámci hradeckého obvodu disponoval velmi rozsáhlými pravomocemi, velel hradecké posádce, zajišťoval soudní, ekonomické i vojenské záležitosti daného obvodu nebo ukládal zemské roboty.⁴⁷

Výkon úřadu hradeckého správce byl založen na dočasném svěřeni funkce formou údělného léna. Kníže tak mohl členům své družiny svěřovat hrady na dobytých územích, kde pak jeho družiníci spravovali nejen hrad samotný, ale i okolní pozemky se zemědělským obyvatelstvem. Velkou nevýhodou byla ta skutečnost, že udělení léna bylo pouze z vůle knížete a „do vůle knížecí“. To znamenalo, že jednotlivé obvody mohly být kdykoliv správci odebrány.⁴⁸

⁴⁴ FIALA, Z., Přemyslovské Čechy, český stát a společnost v letech 995–1310, Praha, Nakladatelství politické literatury, 1965, s. 36.

⁴⁵ Tamtéž, s. 38.

⁴⁶ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 181.

⁴⁷ SLÁMA, K počátkům hradecké organizace, s. 175–176.

⁴⁸ FIALA, Přemyslovské Čechy, s. 35.

Nejstarší kasteláni se začínají objevovat již v okamžiku, kdy došlo k zredukování přemyslovského rodu na jediného vládnoucího knížete Břetislava. Vznikla tak potřeba zabezpečit správou i vzdálenější oblasti prostřednictvím lenního pověření některého člena knížecí družiny. Kastelán zřejmě původně působil jako vojenský náčelník, který na nově získaném území zatupoval osobu panovníka. Na svěřeném hradu i v jeho okolí představoval kastelán téměř neomezenou moc. Už podle Hnězdenských statutů Břetislava I. byla kastelánům svěřována soudní a trestní pravomoc v případech, které podléhaly veřejnému dohledu (vražda, cizoložství, prostituce). Pouze nejtěžší zločiny, jako byla bratrovražda, otcovražda nebo vražda kněze, vyžadovaly přímý dohled knížete.⁴⁹ Později převzal kastelánovu pravomoc soudit dvorský sudí. Pro nižší venkovské vrstvy, zejména pro obyvatele hospodářských dvorců, působil v mladším období soud hradskeho villika.⁵⁰

5.4.2 Villik

Funkce villika souvisela s hospodářskou úlohou. Jeho úkol spočíval ve vybírání poplatků a naturálních dávek od obyvatelstva a soustředit je v centru hradskech provincií. K naturálním dávkám se kromě desátků ze všech výnosů počítaly i zvláštní dávky a služby, které se vázaly přímo k osobě knížete a jeho družině. Jednalo se například o doprovod na cestách, poskytovat panovníkovi a jeho průvodu nocleh, potravu, píci pro koně nebo povinnost dodávat dobytek na porážku pro potřeby knížete a jeho doprovodu.⁵¹

Dále villik dohlížel také na dodržování zemské roboty, tím se rozumí účast obyvatelstva při stavbě a opravě hradů, stavbě mostů nebo udržování veřejných cest. Tyto zemské roboty muselo plnit veškeré obyvatelstvo hradskeho obvodu, i když mělo jiného pána. Museli je tedy

⁴⁹ HLEDÍKOVÁ, Z./JANÁK, J./DOBEŠ, J., Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost, Praha, NLN, 2007, s. 36–37.

⁵⁰ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 174.

⁵¹ HLEDÍKOVÁ/ JANÁK/ DOBEŠ, Dějiny správy, s. 38.

vykonávat i poddaní církevních feudálů, obyvatelé usedlí na klášterní nebo kostelní půdě i poddaní, kteří podléhali jinému výslužníkovi.⁵²

Kromě vybírání naturálních dávek pro knížete nebyl villik vázán pouze na správní hrady, ale objevoval se i v menších obvodech, kde spravoval i jednotlivé statky a řídil práci nesvobodného obyvatelstva a čeledi. Proto mu nad nimi náležela i soudní pravomoc. S rozvojem finančního hospodářství funkce villika pomalu upadala, až nakonec zcela vymizela.⁵³

5.4.3 Další dvorské úřady

Kromě výše zmíněných úřadů se ve 12. století vyskytují zprávy o řadě dalších dvorských hodností. Objevuje se služba mečníka, stolníka, číšníka nebo lovčího. Tomu byl svěřován dohled nad celkem lesních komplexů využívaných především pro honitbu. Tyto plochy byly dále členěny na menší úseky, spadající pod jednotlivé hajné. Velmi významnou hodnot představoval i maršálek, jakožto správce knížecích stájí.

K hodnostem se širším správním rozsahem činnosti lze přiřadit úřad komorníka, kancléře a sudího. Komorník zpočátku představoval osobu, která se starala o knížecí šat, šperky nebo hotové peníze. Postupně se vyvinul ve správce knížecí komory, který měl na starosti peněžní příjmy panovníka. Činnost kancléře, jako jediného úřadu, byla vázána na gramotnost a znalost mezinárodního jazyka, především na latinu. Z tohoto důvodu vykonávala funkci kancléře vždy duchovní osoba, která měla pod dohledem obsah panovnických listin, byla rádcem a důvěrníkem knížete a vykonavatelem jeho vůle, zejména v zahraničních a diplomatických záležitostech.⁵⁴

⁵² FIALA, Přemyslovské Čechy, s. 39.

⁵³ HLEDÍKOVÁ/ JANÁK/ DOBEŠ, Dějiny správy, s. 38.

⁵⁴ Tamtéž, s. 35–36.

5.5 ZÁNÍK HRADSKÉ SOUSTAVY

Na konci 12. století začala funkce hradské soustavy postupně upadat. Nedokázala v dostatečné míře reagovat na nové změny, které představoval vznik dědičné šlechty, jež si po vzoru panovníka začala budova nový typ hradů, a zakládání nových sídelních aglomerací – měst, tvořících novou mocenskou i ekonomickou oporu královské moci. Některá ze starých hradišť tak bez další návaznosti zanikla, jiná se přetvořila ve vrcholně středověké město, nebo pokračovala ve formě šlechtického hradu.⁵⁵

Postupným uvolňováním tuhých pout hradské organizace, rozvojem kolonizace a výroby, začala vzrůstat i úloha trhových osad jako center tržní směny, obchodu a řemesla. Při obchodních cestách a významných křižovatkách docházelo k zakládání nových tržních míst, která od 12. století začala přebírat ekonomickou funkci starých provincií.⁵⁶

5.5.1 Vývoj k městu

Nové vrcholně středověké aglomerace, města, se začaly vyvíjet v prostoru stávajících hradišť v oblasti předhradí nebo podhradí, kde docházelo k pořádání pravidelných trhů. Zejména hrady, které se nacházely na křižovatkách významných stezek dálkového obchodu, vytvářely ideální předpoklady pro vznik tržních středisek, která se později mohla vyvinout v plnohodnotná právní města. Pokud došlo ke vzniku města v podhradí hradiště, často zůstalo tímto procesem zcela nedotčeno. V případě, že se města vyvíjela v prostoru předhradí hradiště, mohlo dojít k tomu, že stávající hradiště bylo zcela pohlceno novou sídelní aglomerací.⁵⁷

⁵⁵ SOMMER, Hradská centra, s. 184.

⁵⁶ ŽEMLIČKA, J., Století posledních Přemyslovců, Praha, Panorama, 1986, s. 17, 19.

⁵⁷ ŠOLLE, M., Staroslovanské hradisko, Praha, Vyšehrad, 1984, s. 80, 110.

5.5.2 Vývoj k hradu

Tato hradiště v průběhu 12. a 13. století procházejí změnou a vytvářejí se u nich zřetelné rysy, které jsou patrné v hradním organismu s typickými prvky hradní architektury, při zachování stávající polohy. Tyto tendence úzce souvisejí se vznikem dědičné šlechty, která se snaží přiblížit svými sídlly sídlům panovnickým.⁵⁸

Ve 30. letech 12. století tak byl položen základní kámen nové sítě královských hradů.⁵⁹ Královské hrady měly z hlediska funkce 3 kategorie. První představovaly nejvýznamnější hrady základní sítě, druhou hrady menší, zahušťující základní síť. Tyto hrady byly v krajině rozmístěny relativně rovnoměrně. Poslední, třetí, kategorii královských hradů, tvořily malé objekty, označované jako horské hrádky, stavěné ve vysokých, někdy až extrémních polohách, a v lesích při hranicích nebo dálkových cestách. Jejich úkolem byla vizuální kontrola daného území.⁶⁰

Celkem lze rozlišit tři základní stavební typy nově budovaných královských hradů - hrad přechodného typu, hrad s obvodovou zástavbou a francouzský kastel.⁶¹ Prvním typem nových hradů je hrad tzv. přechodného typu. Tyto hrady stojí na pomezí mezi starším hradištěm a plně středověkým hradem. Z hradišť přejímají především valové opevnění, do kterého jsou zasazeny obytné stavby, jejichž jedna strana tvoří součást opevnění. Na našem území byl tento typ reprezentovaný hradem Hlavačov, Tachov, Angerbach u Kožlan a Týnec nad Sázavou.⁶²

Druhý typ, hrady s obvodovou zástavbou, jsou rozsáhlé komplikované hrady s množstvím budov. K obvodové hradbě přiléhají početné stavby, jejich vnější stěna tak tvořila součást opevnění. Tento i

⁵⁸ Tamtéž, s. 80–81.

⁵⁹ DURÍK, T., Encyklopedie českých hradů, Praha, Libri, 2005, s. 18.

⁶⁰ DURDÍK, T., Královské hrady. In: Přemyslovci. Budování českého státu, Sommer, P./Třeštík, D./Žemlička, J. (ed.), Praha, NLN, 2009, s. 426.

⁶¹ Tamtéž, s. 429.

⁶² DURÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 18.

předchozí typ hradu umožňovaly pouze pasivní obranu⁶³, naproti tomu francouzský kastel využíval již prvky aktivní obrany⁶⁴. Jedná se většinou o více věžové hrady s převážně okrouhlými flankovacími věžemi. Vnitřní zástavba hradu má obvodový charakter. Kolébkou tohoto nového hradního typu je oblast Île-de-France, odkud se šířil po Francii a dále.⁶⁵

Při stavbě menších hradů doplňkové sítě bylo využíváno i jiných stavebních typů (hrad s plášťovou hradbou nebo hrad bergfritového typu). Výjimečně vznikaly i monofunkční hrady jako reprezentační objekty nebo lovecké hrádky. Za Václava II. byl postaven i zcela speciální hrad se státní mincovnou, kde se soustředila ražba mincí z celé země, Vlašský dvůr v Kutné Hoře.⁶⁶

5.5.3 Zánik hradišť bez další kontinuity

Do této kategorie spadají hradiště, která v průběhu 11.–13. století zanikají bez dalšího vývoje. Mohlo se jednat i o hradiště, která přestala plnit svou úlohu již v průběhu fungování hradské soustavy, nebo na jejím konci. Z důvodu nevyhovujících podmínek u nich nemohlo dojít k přeměně ve vrcholně středověkého města, nebo samostatné feudální opevněné sídlo. Staré hradiště mohlo být také vlivem státotvorných tendencí opuštěno a v jeho bezprostřední blízkosti došlo pak k vybudování sídla nového, které lépe vyhovovalo prostorovým potřebám knížecí správy.⁶⁷

⁶³ Pasivní obrana je způsob obrany, při němž je využíváno především nepřekonatelnosti překážek stavěných útočníkovi do cesty. Hlavní obrannou linií je vlastní opevnění. Nevýhodou je existence mrtvého prostoru, při patě opevnění, které není možné z ochozu kontrolovat (DURÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 214.).

⁶⁴ Aktivní obrana nespočívá jen na překážky kladené do cesty protivníkovi, jako tomu je u obrany pasivní, ale snaží se také přesunout obrannou linii co nejdále od fortifikace. Nejčastějším prostředkem aktivní obrany jsou flankovací věže a křížová střelba (DURÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 51)

⁶⁵ Tamtéž, s. 18, 87.

⁶⁶ Tamtéž, s. 430.

⁶⁷ ŠOLLE, Staroslovanské hradisko, s. 80.

6 KNÍŽECÍ VELKOSTATEK

Vznik knížecího velkostatku je spjat s procesem výstavby hradské soustavy v druhé a třetí třetině 10. století, ve středních Čechách snad již na přelomu 9. a 10. století.⁶⁸ Toto období je spojeno se změnou státní ekonomiky, která se začala orientovat na využívání domácích zdrojů. Tento systém fungoval až do 12. století, kdy definitivně zaniká.⁶⁹

Knížecí velkostatek představoval vedle hradišť v 10.–12. století v Čechách další územně správní strukturu, která se skládala z tzv. služebné organizace a ze sítě dvorců. Dvorce můžeme definovat jako samostatné, plošně vymezené areály s obytnými a hospodářskými objekty, plnící hospodářské, kultovní a obrané funkce.⁷⁰ Typologicky lze dvorce rozdělit na lovecké, hospodářské a hradské. Lovecké dvorce se nacházejí zejména na západním a jižním okraji středních Čech (dvorce Zbečno, Starý Kanin, Kamýk, Živohošť, atd.) a ve východních Čechách. Jejich hlavní přínos spočíval především v půdě, která k dvorcům přiléhala a tvořila tak značný majetek knížete. Druhý typ dvorců představovaly dvorce hospodářské nacházející se v oblastech kolem řek, zaměřující se převážně na obilnou produkci (dvorce Radotín, Stará Lysá, Sadská, Týnec nad Labem, Radonice, Budyně nad Ohří). Velmi často se navíc nacházely na významných stezkách a byly proto využívány knížetem a jeho družinou jako opěrné body při jejich cestách.⁷¹ Poslední skupinu tvořily dvorce vázané ke správním hradům, kde se soustředila náročnější řemeslná výroba.⁷²

Knížecí velkostatky představovala rozdrobená soustava menších či větších usedlostí nevolníků nebo rolníků, jejichž centrum tvořily právě

⁶⁸ PETRÁČEK, T., Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11. a 12. století: k poznání hospodářských a sociálních dějin českých zemí doby knížecí, Praha, FF UK, 2002, s. 217–218.

⁶⁹ SLÁMA, Počátky přemyslovského státu, s. 45.

⁷⁰ HEJNA, A., K metodice studia počátků knížecích a velmožských sídel v Čechách, Archeologické rozhledy 21, 1969, s. 536,

⁷¹ ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 158.

jednotlivé dvory. Tato hospodářství byla zatížena řadou dávek, robot a platů, nebo specializovanou produkcí služeb nebo výrobků. V čele dvorců stál správce knížecího majetku (*villicus*), jehož povinností bylo shromažďovat dávky z okolí a při pobytu panovníka zajišťovat oděvy, potraviny a nápoje pro knížete a pro jeho doprovod.⁷³

Zánik knížecího velkostatku je spojený se změnami, ke kterým dochází v průběhu 12. století. Toto období je provázáno intenzivnějším rozvojem trhu, v souvislosti s vnitřní a vnější, německou kolonizací roste počet venkovské populace a především dochází ke vzniku měst.⁷⁴

6.1 SLUŽEBNÁ ORGANIZACE

Služebná organizace představovala další nástroj, kterým si kníže snažil zajistit ekonomické potřeby své a svého dvora. Pojem „služebná organizace“ lze odvodit jednak od jejích členů, kteří se nazývali služebníci (*ministeriales*) a jednak z toho, že byla zaměřena na zabezpečení potřeb panovníka a jeho družiny, poskytovala tedy „služby“.⁷⁵ Její vznik nutně souvisí s feudálním sjednoceným státem, který měl dostatek prostředků k vytvoření této organizace a současně pociťoval její potřebu k uspokojení svých nároků.⁷⁶

Počátky organizace lze hledat nejméně od 10. století v souvislosti s rostoucími potřebami knížecího dvora, kdy už nebylo možné na dvorech uživit více služebníků. Kníže proto přistoupil k velice chytrému opatření, kdy řemeslníky a služebníky usadil na vlastní půdě v okolí dvorců a hradišť a nemusel tak zajišťovat jejich obživu. Tito lidé pak odváděli

⁷² PETRÁČEK, Fenomén darovaných lidí, s. 208.

⁷³ Tamtéž, s. 211–212.

⁷⁴ Tamtéž, s. 220–221.

⁷⁵ KRZEMIENSKA, B./TŘEŠTÍK, D., Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě, Hospodářské dějiny 1, 1978, s. 159.

⁷⁶ KRZEMIENSKA, B./TŘEŠTÍK, D., Přemyslovská hradiště a služebná organizace přemyslovského státu, Archeologické rozhledy 17, 1965, s. 628.

svému pánovi část svých výrobků nebo vykonávaly různé služby a výrobní úkony na dvorcích a jejich okolí.⁷⁷

Odkazy na specializované vesnice nacházíme v písemných pramenech, především ale také v místních názvech vesnic nebo osad, které odkazují na zaměstnání svých obyvatel. Jedná se např. o Vinaře, Štítary, Zlatníky, Psáry, Hrnčíře nebo Mydlovary.⁷⁸ Všechny tyto služby lze zjednodušeně rozdělit do několika skupin na služby dvorské, lovecké, dobytkařské, vinařské, brtnické a rybářské a na řemeslnickou službu všeho druhu.⁷⁹

Služebné osady tvořily určité celky, které se pravidelně vyskytovaly ve větších skupinách po celém starším sídelním území a byly často soustředěny kolem knížecích dvorců nebo hradišť. Tento jev podporuje názor, že osady nevznikaly vlastním vývoje, ale byly záměrně vytvářeny panovníkem. Pouze některé skupiny se vyskytují osamoceně. Jedná se především o osady brtníků, dehtářů (Dehtáry, Dehtáže), nebo dřevařů (Kladruby), které byly odkázány na bohatství hlubokých lesů, kde vykonávaly svá specializovaná povolání.⁸⁰

Důvod, proč byla služebná organizace omezena pouze na knížecí hospodářství, je poměrně jednoduchý. Pouze kníže měl totiž dostatečné prostředky v podobě volných pozemků k tomu, aby rozsáhlou sítí specializovaných ministeriálů mohl plně využít a zajistil tak obživu na knížecích dvorech. Už od konce 10. století docházelo v Čechách také k vnitřní kolonizaci lesů, čímž kníže dále rozšiřoval svoje panství, a kam přesídloval obyvatele z jiných oblastí nebo válečné zajatce. Tento jev se projevil v toponomastice, kdy vznikaly vesnice nesoucí název podle

⁷⁷ KRZEMIENSKA, B./TŘEŠTÍK, D., Služebná organizace v raně středověkých Čechách, ČSČH 12, 1964, s. 661.

⁷⁸ KRZEMIENSKA/TŘEŠTÍK, Hospodářské základy, s. 160.

⁷⁹ Tamtéž, s. 162.

⁸⁰ KRZEMIENSKA/TŘEŠTÍK, Přemyslovská hradiště, s. 634, 636.

národností nových osadníků nebo podle oblastí, odkud byly lidé přesídlení.⁸¹

Služebné osady přestávaly plnit svou funkci zřejmě ve stejné době a ze stejných důvodů jako hradská soustava nebo knížecí velkostatek. Ve 13. století se tak setkáváme pouze se zbytky této organizace.⁸² Přesto se s názvy vesnic v listinách objevují v řadě případů i v pozdější době. Některé záznamy nacházíme dokonce až z 15. nebo 16. století, jedná se však většinou o napodobení starších typů. Jména doložená z 13. a 14. století, jsou mnohem starší, do písemných pramenů se zřejmě dostala až v okamžiku, kdy docházelo ke změně nového majitele.⁸³

6.1.1 Zbečno

Knížecí dvůr ve Zbečně představuje jeden z nejstarších loveckých dvorců na našem území. Ležel v rozsáhlém revíru, který se táhl od Berounska přes Rakovnicko a Novostrašecko až po Rokycansko. Přestože se tento prostor nacházel v dostupné vzdálenosti od Prahy, nabízel knížatům soukromí a množství lovné zvěře.⁸⁴

První zmínka o Zbečně se objevuje v Kosmově kronice kolem roku 1002, kdy došlo k napadení knížete Jaromíra Kochanem a jeho lidmi z rodu Vršovců při lovu v lese na Velízu. Vršovci, posílení vínem, neváhali Jaromíra nahého přivázat ke kůlům a přeskakovali ho na koních. Přítrž jejich řádění učinil až služebník Hovora, který běžel do Prahy pro pomoc.⁸⁵ Za svoji věrnost byl poté Hovora povýšen mezi urozené a svobodné a současně byl odměněn dědičným úřadem lovčího právě na

⁸¹ KRZEMIENSKA/TŘEŠTÍK, Služebná organizace, s. 662.

⁸² KRZEMIENSKA/TŘEŠTÍK, Přemyslovská hradiště, s. 627.

⁸³ KRZEMIENSKA/TŘEŠTÍK, Služebná organizace, s. 644.

⁸⁴ ŽEMLIČKA, J., Přemyslovci. Jak žili, vládli, umírali, Praha, NLN, 2005, s. 156.

⁸⁵ KOSMAS, Kosmova kronika česká. Překlad Karel Hrdina a Marie Bláhová, Praha, Paseka, 2005, s. 62.

dvorci ve Zbečně. Měl tak pod svým dohledem knížecí lesy využívané k honitbě a podléhali mu jednotliví hajní, spravující své lesní úseky.⁸⁶

Znovu se Zbečno objevuje v Kosmově kronice v souvislosti s vraždou Břetislava II. v prosinci roku 1100. Kníže byl v noci po návratu z lovu přepaden a bodnut jakýmsi Lorkem. Ten pak sám byl při útěku raněný vlastním mečem a některý člen Břetislavovy družiny mu utal hlavu. Knížete poté přenesli do dvorce, kde se vyzpovídal knězi Heřmanovi a dalším kněžím, daroval knížecí majetek klášterům, svému synovi odkázal loveckou trubku a kopí a 22. prosince zemřel.⁸⁷

Tato zpráva, společně s údajem z roku 1124, kdy trávil ve Zbečně vánoce kníže Vladislav II., nepřímo dokládají existenci kostela nebo kaple, kde by se kníže mohl účastnit vánočních bohoslužeb.⁸⁸ V dochovaném kostele sv. Martina se však i přes důkladný stavebně-historický průzkum zatím nepodařilo prokázat raně středověké základy.⁸⁹ Z písemných pramenů se dozvídáme i další určité informace o podobě zdejší rezidence. Zpráva z roku 1100 kdy Břetislav rozmlouvá s lovcem sedícím od něho za čtvrtým stolem, dokládá, že se zde musela nacházet místnost nebo sál odpovídající popisu.⁹⁰ V letech 1183 a 1184 se sešli ve Zbečně s českým knížetem významní církevní představitelé a význační muži z celých Čech.⁹¹ Množství hostů je indicií k pokusu o rekonstrukci ubytovacích možností dvorce. Podle J. Žemličky na rozdíl od říšsko-německého nebo říšsko-italského prostředí, kde byly možnosti ubytování královského dvora značné, mohl dvorec ve Zbečně nabídnout zázemí pro dvě až tři desítky osob.⁹²

⁸⁶ BLÁHOVÁ, M./FROLÍK, J./PROFANTOVÁ, N., Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek I.: Do roku 1197, Praha/Litomyšl, Paseka, 1999, s. 410.

⁸⁷ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 149.

⁸⁸ PETRÁČEK, Fenomén darovaných lidí, s. 125.

⁸⁹ VOLFOVÁ, E./ŽIŽKA, J., Kostel sv. Martina ve Zbečně ve světle poznatků z opravy fasád, Průzkumy památek 1, 1994, s. 23–30.

⁹⁰ PETRÁČEK, Fenomén darovaných lidí, s. 126.

⁹¹ JEŽEK, M., Sídlní pás u středověkého Zbečna, Mediaevalia archaeologica 1, 1999, s. 292.

⁹² ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 183.

Přestože Zbečno představovalo významné lovecké sídlo, archeologické doklady, které dvorec spojují s knížecím prostředím, se omezují pouze na dva náhodné objevy datované do raného středověku. Jedním z nich je mincovní depot, v němž převažují ražby jihoněmeckých denárů uložený nejspíše v 11. století.⁹³ Druhým nálezem je železný třmen zdobený tezaurací pravděpodobně severské provenience, nalezený mezi roky 1870 a 1909 v lesích u Zbečna. Do Čech se dostal zřejmě v 10. nebo 11. století jako import, válečná kořist nebo dar. Třmen ale mohl také při lovu ztratit skandinávský příslušník knížecí družiny.⁹⁴

Zbečno zřejmě zůstalo významným loveckým centrem na Rokytensku až do konce 12. století. Jeho funkci převzal patrně na počátku 13. století hrad Křivoklát.⁹⁵

6.1.2 Sadská

Knížecí dvorec v Sadské, který stával na návrší nad dnešním městečkem stejného jména,⁹⁶ patřil k významným hospodářským dvorcům přemyslovských Čech v Polabí. Do povědomí se zapsal především konáním tří shromáždění – kolokvií.⁹⁷

První doložené shromáždění bylo svoláno Vladislavem I. roku 1110. Zmínka o tomto zasedání se nám dochovala i v Kosmově kronice, který o ní píše: „... dne 13. července bylo položeno obecné shromáždění všech předních mužů země české do dvora v Sadské, jež leží uprostřed luk“.⁹⁸ Zmínka o „všech mužích“, třebaže nadnesená, naznačuje, že dvorec v

⁹³ JEŽEK, Sídlní pás, s. 293.

⁹⁴ KOŠNAR, L., Raně středověké třmeny ze Zbečna a Kolína, Praehistorica X – Varia archaeologica 3, 1982, s. 53, 66–67.

⁹⁵ JEŽEK, Sídlní pás, s. 293.

⁹⁶ HEJNA, A., Slovanská hradiště a počátky měst v Čechách, Památky archeologické 52/2, 1961, s. 571.

⁹⁷ ŽEMLIČKA, J., „Politický kalendář“ přemyslovských Čech, ČČH 89/1, 1991, s. 38.

⁹⁸ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 171.

Sadské byl rozlehlý a vybavený dostatečným zázemím a umožňoval ubytovat množství návštěvníků.⁹⁹

Z tohoto důvodu je důležitá i zdánlivě bezvýznamná informace, umisťující dvorec „uprostřed luk“. Okolní louky byly důležité pro poskytování píce k obživě početných koňských stád. K uspokojení potřeb pastvy tak ohromného množství koní bývala proto rozsáhlá kolokvia svolávána právě mezi květnem a říjnem, tedy do doby, kdy u nás probíhá vegetační období.¹⁰⁰

Druhá zmínka pochází z roku 1138. V tomto roce svolal Soběslav na svátek sv. Petra a Pavla 29. června bojovníky prvního a druhého řádu na shromáždění v Saské, aby zajistil nástupnictví pro svého syna Vladislava u české politické reprezentace. Předáky země zde donutil k tomu, aby odpřisáhli, že po jeho smrti budou zachovávat věrnost jeho synovi.¹⁰¹

Poslední, zato ne méně významné, kolokvium se v Sadské uskutečnilo roku 1189. Konrád Ota zde za účasti církevních i světských hodnostářů z Čech i Moravy vyhlásil zákonodárná ustanovení, známá jako Statuta Konráda Oty, jednu z nejstarších právních památek na českomoravském území.¹⁰²

Podstatnou roli v tom, že Sadská představovala významné místo vhodné ke konání sněmů, zřejmě sehrála i okolnost, že do Sadské měli snadnější přístup účastníci z Moravy, kteří byli přítomni na kolokviích v letech 1110 a 1189. Navíc český kníže jistě uvítal, že se s Moravany nemusí setkávat ve svém sídle na Pražském hradě, ale na „neutrální“ půdě.¹⁰³

⁹⁹ KLÁPŠTĚ, J., *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha, NLN, 2012, s. 45.

¹⁰⁰ ŽEMLIČKA, „Politický kalendář“, s. 38–39.

¹⁰¹ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ, *Velké dějiny*, s. 553.

¹⁰² ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 324.

¹⁰³ ŽEMLIČKA, „Politický kalendář“, s. 39.

7 HRADIŠTĚ V KOSMOVĚ KRONICE

Pro studium raně středověkých dějin nám poskytují četné informace písemné prameny. Jedním z nejvýznamnějších dějepisných spisů pro období raných dějin je bezesporu *Kosmova kronika česká*. Tuto kroniku sepsal děkan svatovítské kapituly na počátku 12. století. Své vyprávění končí květnem roku 1125, tedy zhruba 4 měsíce před svou smrtí. V kronice vylíčil dějiny českého národa od bájných počátků, příchodu prvních Čechů až po svoji současnost.¹⁰⁴

Je třeba připomenou, že Kosmas měl značné vzdělání, které získal při studiu v Lutychu, což je doloženo např. znalostí antické literatury. Vzhledem k tomu, že náležel k pražské kapitule, která měla blízko ke knížecímu dvoru, mohl mít k dispozici i údaje o současné politice. Přesto nepodává vždy objektivní informace. Kosmas často, i záměrně, měnil historická fakta v zájmu ideologického dopadu. O své současnosti navíc podal pouze omezené informace, domníval se, že o přítomnosti a současných lidech by se mělo raději pomlčet, než nemluvit pravdu.¹⁰⁵

Kosmova kronika, jakožto nejstarší pramen o českých dějinách, poskytuje také informace o hradištích spojených s počátky českého státu. Proto jsem si tento pramen vybrala, k ověření a analýze se současnou odbornou literaturou. Pro provedení komparace jsem musela vyhledat další informace i v jiných dobových pramenech. Použila jsem knihu *Na úsvitu Křesťanství, Kristiánovu legendu a zmiňuji také Kroniku českou* Václava Hájka z Libočan z první poloviny 16. století. Tento zdroj je ovšem potřeba nepokládat za zcela věrohodný. Hájek měl sice snahu vytvořit kvalitní dílo, ale vzhledem ke svému nízkému vzdělání a množství pramenů, které nashromáždil, nedokázal všechny zdroje kriticky zhodnotit a rozlišit, které jsou věrohodné, a které jsou podvrhy. Nezřídka si některé

¹⁰⁴ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ, Velké dějiny, s. 518.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 520.

detailní zprávy domyslel a opatřil je přesnými letopočty. Největší kritice podrobili Hájkovu kroniku v 18. a 19. století Gelasius Dobner, Josef Dobrovský a František Palacký.¹⁰⁶ Přesto kronika místy obsahuje přesvědčivé informace, např. dokládá některé průkazné lokality v Čechách, Hájek je však spojuje s nesouvisejícími událostmi a okolnostmi.

7.1 HRADIŠTĚ KROK

Mezi nimi povstal jeden muž, jménem Krok; podle jeho jména je znám hrad, již stromovým zarostlý, v lese u vsi Zbečna. Byl to muž za svého věku naprosto dokonalý, bohatý statky pozemskými a v svých úsudcích rozvážný a důmyslný. K němu se sbíhaly jako včely k úlům, lidé nejen z vlastního jeho rodu, nýbrž i z celé země všichni, aby je rozsuzoval. Tento znamenitý muž neměl mužské potomky, zplodil však tři dcery, jimž příroda udělila nemenší poklady moudrosti, nežli jaké dává mužům.¹⁰⁷

Kosmas ve své kronice připisuje knížeti Krokovi vlastní hrad, přesněji však jeho polohu nelokalizuje. Je proto složité zjistit, kde se toto hradiště nacházelo a zda vůbec existovalo. Někteří badatelé se pokoušeli zpodobnit Krokovo sídlo s hradem Krakovec v Křivoklátských lesích. Tomu by napovídala zcela zřejmá podobnost jména i poloha zhruba 30 km od Zbečna, kam hradiště lokalizoval samotný Kosmas. Proti této teorii ovšem stojí doložené stáří Krakovce. Tento středověký hrad byl budován zřejmě mezi lety 1381 a 1383 křivoklátským purkrabím Jiřím z Roztok.¹⁰⁸ Vzhledem k tomu, že se zde nepodařilo objevit stopy po starším slovanském osídlení, Kosmas tento hrad znát nemohl. V Křivoklátských lesích ve 12. století existoval také knížecí dvorec, pokud by se mělo

¹⁰⁶ HÁJEK Z LIBOČAN, V., Václava Hájka z Libočan Kronika Česká, vydal V. Flajšhans, Praha, Česká akademie pro vědy, slovesnost a umění císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1918, s. XXIV–XXV.

¹⁰⁷ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 24.

¹⁰⁸ DURÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 146.

jednat o tuto lokalitu, jako o hledané hradiště, znamenalo by to ovšem fakt, že Kosmas zasadil své vyprávění do mnohem mladšího prostředí.¹⁰⁹

Další sdělení o sídle Kroka přináší Václav Hájek z Libočan. Léta 675 sešli sú se všichni Čechové ku pánu svému Krokovi a na tom zůstali ponuknutím nějakého Jehoně, aby zámek pevný v místě příhodném pánu svému postavili. Tu hned všicnki snáživše se i dělali a pilně stavěli, blízko ode vsi Stebno řečené. A když dokonali, Krokouv hrad jemu jméno dali, jinak Krokovec. Ale Krokovi nezdálo se na něm bydlení, neb chtěl raději zůstati mezi svými. I dán jest ten hrad Šímovi, synu Blehovu, muži velmi opatrnému, kterýž také Krokovi při soudech a zpravování pomocen byl.¹¹⁰ Kníže tedy opustil svůj hrad a usadil se na nově vybudované Budči. Té ovšem samotný Krok předpověděl brzký zánik a přesunul se na nový hrad nad řekou Krupkou, který podle původního sídla praotce Čecha nazvali Psáry.¹¹¹ Na základě dosud známých informací se zatím sídlo bájného knížete objevit nepodařilo. Je proto otázkou, zda vůbec nějaký Krok a jeho hradiště někdy existovalo.

7.2 HRADIŠTĚ LIBUŠÍN

Jak už samotný název hradiště napovídá, jedná se o lokalitu spojenou s Krokovou nejmladší dcerou Libuší. *Třetí, věkem nejmladší, ale moudrostí nejstarší, nazývala se Libuše. Ta vystavěla též hrad tehdy nejmocnější u lesa, jenž táhne se ke vsi Zbečnu, a podle svého jména jej nazvala Libušín. Byla mezi ženami přímo jedinečnou ženou, v úvaze prozřetelná, v řeči rázná, tělem cudná, v mravech ušlechtilá, nikomu nezadala v rozhodování při lidu, ke každému byla vlídná, ba spíše líbezná, ženského pohlaví ozdoba a sláva, dávajíc rozkazy prozřetelně, jako by byla mužem. Ale poněvadž nikdo není úplně blažen, žena tak znamenitá i chvályhodná – ach nešťastného osudu lidského! - byla*

¹⁰⁹ JEŽEK, Sídlní pás, s. 269.

¹¹⁰ HÁJEK Z LIBOČAN, Václava Hájka z Libočan Kronika Česká, s. 74.

prorokyně.¹¹² Kosmas hradiště umísťuje do stejné lokality jako sídlo Kroka, ovšem u Libušína již máme i archeologickými prameny potvrzenou jeho existenci nedaleko Kladska.

Přestože se na lokalitě podařilo zachytit stopy staršího osídlení, nelze tyto nálezy spojovat s kněžnou Libuší a počátkem Libušína. Podle dokladů keramiky pražského typu z 6. - 7. století, lze počátky osídlení ostrožny klášť právě do této doby. Je možné, že nově vznikající hradiště tak mohlo převzít starší místní jméno lokality.¹¹³ Této domněnce by mohla napovídát informace knize *Místní jména v Čechách*, kde je uvedeno, že prvotní název sídla Libuše zněl Ľubošín. Může se tedy jednat o i mužské jméno, v takovém případě by byl hrad majetkem nějakého Ľuboša.¹¹⁴

Společně s nálezy keramiky se podařilo objevit i kotouč s vypíchaným symbolem slunce. Lokalita tak mohla představovat kultovní místo starých Slovanů, tomu by napovídala i exponovaná výšinná poloha u pramene vodního toku. K místu se pak mohla vázat nějaká lokální pověra, která společně s místním jménem mohla Kosmu přimět k tomu, aby kněžně Libuši přiřkl její věštecké schopnosti a její sídlo umístil právě sem.¹¹⁵

Samotné hradiště pak bylo založeno nejspíše na konci 9. století za vlády Splytihněva v souvislosti s budováním přemyslovského středočeského panství, kdy plnilo funkci opěrného bodu. Zánik hradiště je pak kladen na počátek 11. století.¹¹⁶ Tomu odpovídá i Kosmova zmínka,

¹¹¹ Tamtéž, s. 77–80.

¹¹² KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 25.

¹¹³ VÁŇA, Z., Přemyslovský Libušín: historie a pověst ve světle archeologických výzkumů, Praha, Academia, 1973, s. 81.

¹¹⁴ PROFOUS, A., Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 2., CH-L, Praha, Česká akademie věd a umění, 1949, s. 604.

¹¹⁵ VÁŇA, Přemyslovský Libušín, s. 81–82.

¹¹⁶ LUTOVSKÝ, M., Po stopách prvních Přemyslovců, díl I., Zrození státu (872-972): od Bořivoje I. po Boleslava I., Praha, Libri, 2006, s. 108, 113.

kdy mluví o *hradu tehdy nejmocnějším*. Z toho je patrné, že v době, kdy Kosmas psal svou kroniku, hradiště již neplnilo svoji funkci.

7.3 HRADIŠTĚ TETÍN

*Ctihodná byla i Tetka, co do věku byla však druhá, žena to jemného citu, a bez muže svobodně žila. Ta vystavěla a svým jménem nazvala hrad Tetín, polohou velmi pevný, na vrcholu strmé skály u řeky Mže.*¹¹⁷ Stejně jako Libušín, tak i Tetín je spojován se jménem jedné z Krokových dcer, Tetkou. I v tomto případě je existence hradiště nevyvratitelná. Dokonce toto jméno nese dnes zaniklé hradiště i nedaleký hrad.

Hradiště se nacházelo na strategické poloze v blízkosti brodu přes Berounku na trase zemských stezek vedoucích do jižních a západních Čech a dále do Řezna a Pasova. V současné době téměř celou plochu tetínského hradiště zaujímá obec téhož jména. Bohužel řada archeologických situací přemyslovského hradiště byla porušena novodobými stavebními úpravami.¹¹⁸ Tetínské hradiště vzniklo zřejmě v 9. století, nemohlo být tedy založeno Tetou. Zřejmě sloužilo jako jeden z opěrných bodů na okraji přemyslovské středočeské domény. Důležitost hradiště začal upadat patrně již v polovině 10. století, v 11. a 12. století tak nebylo ani významným způsobem zapojeno do přemyslovské hradské organizace.¹¹⁹

Dosavadní archeologické výzkumy zatím neposkytly mnoho informací o vnitřní zástavbě hradiště. Pro 10. století se předpokládá existence opevněného dvorce, jeho existenci archeologie zatím přesvědčivě nedoložila, ale je zachycený v písemných pramenech, které líčící zavraždění Ludmily v noci z 15. na 16. září 921: *Když pak nastal večer, napadli řečení násilníci její dům a vylomivše bránu, ostatní své*

¹¹⁷ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 24.

¹¹⁸ LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců, díl I., s. 141, 145.

*společníky ozbrojené meči a štíty postavili venku a jen náčelníci vrahů Tunna a Gommon s několika málo muži, vyrazivše dveře vnikli s divokým pokřikem do ložnice, kde služebnice boží odpočívala.*¹²⁰

Bezpečné doklady máme až o kostele sv. Michala, který podle legendy založila sama Drahomíra: *... poslala své služebníky na Tetín, kde leželo velebné tělo pohřbeno, a za úkol jim dala, aby dům blažení Ludmily nad jejím hrobem přestavěli na způsob baziliky; té pak propůjčila jméno ke cti blaženého archanděla Michaela, aby zázračné znamení, jestliže by se nějaké budoucně objevilo, nebylo přičítáno zásluhám blažené mučednice, nýbrž spíše zásluhám svatých, jejichž ostatky se tam chovají.*¹²¹ Zpočátku se nejspíš jednalo o dřevěný kostel, který byl později přestavěný na kamenný, na místě dnešního kostela sv. Jana Nepomuckého. Odtud nechal ostatky Ludmily převést Václav do Prahy a uložil je do kostela sv. Jiří.¹²²

Poté, co hradiště přestalo plnit svůj účel, jeho funkci zřejmě převzal nedaleký, dnes zřícený, hrad. V písemných pramenech je zmiňovaný v 2. polovině 13. století. Podle archeologických výzkumů však lze jeho počátky hledat již kolem poloviny 13. století, kdy došlo ke zbudování nejstarší stavební fáze.¹²³

7.4 HRADIŠTĚ KAZÍN

Z nich nejstarší se jmenovala Kazi, jež Medeji z Kolchidy nic nezadala v znalosti bylin a věštev ani Asklepiovi v lékařském umění, poněvadž často způsobila, že Sudičky ustaly od nedokončeného díla, a přiměla kouzlem i osud, by její vůlí se řídil. Proto i obyvatelé této země,

¹¹⁹ ČTVERÁK, V., Encyklopedie hradišť v Čechách, Praha, Libri, 2003, s. 315.

¹²⁰ LUDVÍKOVSKÝ, J. Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svatě Ludmily, Praha, Vyšehrad 2012, s. 39.

¹²¹ CHALOUPECKÝ, V., Na úsvitu křesťanství z naší literární tvorby doby románské v století IX.–XIII., Praha, Evropský literární klub, 1942, s. 63.

¹²² LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců, díl I., s. 145.

¹²³ DURÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 286.

když se něco zničí a vzdávají se naděje, že by to mohli znovu mít, mají o ní pořekadlo: „To nedovede ani Kazi napravit.“ Když byla k vládce vzata, jež z Cerery zrozena byla, obyvatelé země na památku své paní velmi vysoko vztyčili mohylu, kterou jest až podnes viděti nad břehem řeky Mže při cestě, kudy se chodí do končin kraje bechyňského přes horu, jež slově Oseka.¹²⁴

Kazi byla nejstarší Krokovou dcerou, nadána magickou mocí, vyznala se v bylinách a dokonce dokázala ovlivňovat lidské osudy. Na rozdíl od předchozích dvou krokových dcer, kterým Kosmas přiřkl vlastní rezidenci, o Kazině hradu se z jeho zpráv nic nedovídáme, uvádí pouze pohřební mohylu. V blízkosti domnělé mohyly se pokoušel lokalizovat Kazino sídlo i Václav Hájek z Libočan: *Léta 711. Káša, sestra Libušina, s povolením Libuše, sestry své, rozkázala sobě na jedné převysoké hoře zámek postaviti tu, kdež někdy prvé zámek a město pevné bylo rozkázáním Markvarta, krále Moravského a Harmundurského, na hoře řečené Peerk, po/staveno a dala jemu od svého jména jméno Kášin, kterýžto hrad a gruntové jeho nad řekou Vhltavú, proti klášteru Zbraslavskému, až do dnešního dne se ukazují.¹²⁵*

Podle Kosmovy zprávy Kazina mohyla byla zřejmě v blízkosti hory Hradiště u Mokropes, na které Hájek z Libočan umístil její sídlo. Podle výzkumů Jana Axamita je na zmíněném vrchu sice doloženo osídlení od doby kamenné, ovšem pro období, kdy by zde Kazi mohla zbudovat své sídlo, žádné doklady nalezeny nebyly. Axamit vyslovuje také domněnku, zda by se Kazin nemohl nacházet na vrchu nad Humenským potokem, kde dokonce stopy po hradišti objevil. Existenci tohoto hradiště kladl do raného středověku, oproti Libušinu a Tetínu bylo však daleko menší a

¹²⁴ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 24.

¹²⁵ HÁJEK Z LIBOČAN, Václava Hájka z Libočan Kronika česká, s. 88.

stop osídlení bylo příliš málo. Jednalo se tedy spíše o jakýsi pohraniční hrádek, v žádném případě však nejde o hledané sídlo Kazi.¹²⁶

7.5 LEVÝ HRADEC

Nad nimi vládl kníže Vlastislav, muž bojovný, v boji statečný a v svých záměrech nadmíru lstivý; a mohl dobře slouti v bitvách šťastných, kdyby ho nebyl poslední osud zkušil nešťastným koncem. Neb již dříve vedl často proti Čechům boje, a maje v nich štěstí i přízeň bohů, vždy nabyl vrchu; vtrhnuv do jejich země, častokrát ji krutě poplenil vražděním, pálením a loupením a ztenčil dokonce počet náčelníků lidu svými posádkami do té míry, že jsouce zavřeni v malém hrádku, jenž Levý Hradec, báli se vtrhnutí nepřátel do hrádku.¹²⁷

Kosmas spojuje existenci Levého Hradce s boji mezi Lučany a Čechy za Lucké války. Archeologickými zjištěními byly zachyceny stopy osídlení ostrožny nad levým břehem Vltavy již v eneolitu a mladší době bronzové. Počátky raně středověkého hradiště lze ale hledat až kolem poloviny 9. století.¹²⁸ K hradišti se váží i počátky křesťanství, kdy zde kníže Bořivoj I. nechal postavit první křesťanský chrám na českém území. Levý Hradec byl tedy starší než Praha a v době Bořivojova křtu byl i jeho sídlem. Přesně se zatím Bořivojův kostel nepodařilo datovat, jistě se však jedná o pozůstatky rotundy pod dnešním kostelem sv. Klimenta.¹²⁹ Základy rotundy o vnitřním průměru 460 x 475 cm, ke kterým na východní straně přiléhala podkovovitá apsida, se podařilo objevit Ivanu Borkovskému při výzkumu v letech 1939–1941. Obecně tyto nálezy považuje za pozůstatky z 9. století, přesnější datum výstavby je ale

¹²⁶ AXAMIT, J., Kazín a Kazina mohyla, Praha, Nakladatelství Vortel a Rejman, 1925, s. 6–7, 31–36.

¹²⁷ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 33–34.

¹²⁸ LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců, díl I., s. 46.

možné odvodit od data Bořivojova křtu. Vzhledem k tomu, že byl pokřtěný Metodějem v době, kdy už byl ženatý s kněžnou Ludmilou, dá se tato událost klást do 80. let 9. století.¹³⁰

Poté, co bylo sídlo Přemyslovců přeneseno na nedaleký hrad Prahu, existovalo hradiště i nadále a je spojeno se zprávou o zvolení druhého pražského biskupa Vojtěcha z rodu Slavníkovců dne 19. února 969, kdy nahradil zemřelého biskupa Dětmara. *Kníže Boleslav a jeho nejlepší muži vidouce, jak je v dobrých skutcích zbožný, a majíce naději, že bude budoucně ještě zbožnější, z vnuknutí milosti Ducha svatého uchopili jinocha, ač se tomu velmi bránil, a přivedše ho do shromáždění pravili: „Chtěj nechtěj, naším biskupem budeš a byť nerad, pražským biskupem slouti budeš. Tvá urozenost, tvé mravy a skutky nejlépe se shodují s velepastýřským důstojenstvím. Tys nám od vrchu hlavy až vespod po paty známy. Ty dobře znáš nám otvírati cestu, kudy se chodí do nebeské vlasti. Tvých rozkazů je nám nezbytně zapotřebí, abychom mohli a také chtěli jich poslouchati. Tebe všechno duchovenstvo za hodného, tebe veškerý lid provolává za schopného k biskupství.“¹³¹*

Zvolení Vojtěcha biskupem bylo významnou událostí, která se na Levém Hradci udála. Po založení přemyslovské správní organizace se ale Levý Hradec nestal centrem provincie, hradiště i nadále hrálo nějakou roli v ekonomice raně středověkých Čech. Svědčí o tom řada nálezů denárů z prostoru hradiště i jeho okolí. Ještě na počátku 13. století byl Levý Hradec sídlem královského lovčího.¹³²

¹²⁹ TŘEŠTÍK, D., *Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530-953)*, Praha, NLN, 2008, s. 330.

¹³⁰ SLÁMA, *Střední Čechy v raném středověku III.*, s. 33–34.

¹³¹ KOSMAS, *Kosmova kronika česká*, s. 51.

¹³² SLÁMA, *Střední Čechy v raném středověku III.*, s. 34–35.

7.6 STARÁ BOLESLAV

Příběh o založení Staré Boleslavi knížetem Boleslavem líčí Kosmas velice barvitě: *Tak se stalo, že si umínil založiti hrad po způsobu římském. A ihned svolal přední muže z lidu, všechny do jednoho, na jedno místo a dovedl je do lesa u řeky Labe, a označiv jim místo, vyjevil jim tajné přání srdce svého, řka: „Zde chci a káži, abyste mi po římském způsobu vystavěli hradní zeď velmi vysokou dokola“. K tomu oni odpověděli: „My, kteří jsme ústa lidu a držíme odznaky svých hodností, my ti odříkáme, protože ani neumíme, ani nechceme učiniti, co nařizuješ, vždyť ani naši otcové nic takového dříve nečinili. Hle, stojíme před tvýma očima a raději skláníme své šíje pod tvým mečem než pod nesnesitelným jhem roboty. Učiň, co chceš; neboť neposlechneme tvého rozkazu.“ Tu kníže vzplanul strašným hněvem a vyskočiv na zpuchřelý kmen, jenž tam v lese právě ležel, a vytasiv meč zvolal: „Lenochové a líných otců synové! Nejste-li polomuži neb tvorové, kteří nestojí ani za špinavou slupku z hrušky, dokažte skutky svá slova a zkuste, zda je lehčí sklonit šíje pod mečem či pod jhem roboty.“ A tu nastala podívaná pamětihodná a úžas budící nad drzostí smělého knížete: kdyby byl měl tisíc pravic na jednom těle a v každé zbraň, nebyl by se tak četný zástup třásl o nic méně. Kníže spatřiv, že jsou bledí jako stěna, chytil jednoho, který byl první mezi staršími, za kštici a ťav, jak mohl nejsilněji, usekl mu hlavu jako chabou makovici a řekl: „Tak to chci, učiním tak, plat' namísto rozumu vůle.“ Ostatní, vidouce to a pozdě toho želíce, padli knížeti ke kolenům a prosili ho s pláčem za odpuštění: „Pane, již nám odpusť viny, již ve všem poslechneme tvých rozkazů, již dobrovolně činíme vše, čeho si přeješ, jen nebuď na nás krutý.“ I ihned podle vůle knížete vystavěli hrad se silnou a*

*vysokou zdi podle římského způsobu, jak jest jej ještě dnes viděti, jenž ze jména svého zakladatele se nazývá Boleslav.*¹³³

Přestože celý příběh o založení hradu může působit smyšleně, některé informace mají zřejmě pravdivý základ a shodují se s archeologickými výsledky. Do míst, kam Kosmas lokalizoval založení hradu, se dnes nachází město Stará Boleslav, jehož jádro se kryje s původním slovanským areálem. Alespoň k částečnému potvrzení pravdivosti Kosmovo vyprávění o kamenné hradbě přispěla archeologie. Pro 10. století v Čechách byla známá pouze stavba hradby s dřevěnou konstrukcí a čelní kamennou plentou. Kosmovo vyprávění o stavbě zdi po římském způsobu tak vypadalo zcela smyšleně. Tento typ hradby, tedy kamennou, zděnou na maltu totiž archeologie 10. století vůbec neznala. Až při výzkumu v roce 1993 se podařilo objevit část hradby zbudované z velkých pískovcových bloků, částečně spojovaných maltou. Její datování do 10. století z ní tak činí nejstarší zděné opevnění v Čechách a Kosmovo líčení alespoň z části pravdivé.¹³⁴

V čem se ovšem Kosmas s archeologií rozchází, je doba vzniku hradiště. Hradiště bylo založeno nejspíše na počátku 10. století knížetem Spytihněvem I. ve strategické poloze u brodu přes řeku Labe a přímo hradištěm procházela Žitavská stezka.¹³⁵ Boleslav tak nezakládal zcela nový hrad na neosídleném místě. Možná hrad přestavěl a pojmenoval ho po sobě, ale rozhodně nestál u jeho založení. Opevnění kamennou hradbou nemuselo být jednoznačně dílem Boleslava, Kosmas si mohl tuto stavbu s panovníkem pouze spojit.¹³⁶

¹³³ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 44–45.

¹³⁴ LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců, díl I., s. 164, 168.

¹³⁵ ČTVERÁK, Encyklopedie hradišť, s. 291.

¹³⁶ LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců, díl I., s. 169.

Se staroboleslavským hradištěm je také neodmyslitelně spojená vražda svatého Václava 28. září, Kosmou datovaná do roku 929.¹³⁷ Václav byl zpočátku pohřben na hradě. O tři roky později bylo jeho tělo přeneseno do kostela sv. Víta na Pražském, který nechal za svého života postavit a sám si zde předpověděl místo svého posledního odpočinku: „*Toto jest obydlí mé na věky věků, tu přebývati budu, neboť jsem si je vyvolil*“.¹³⁸

V 11. století se boleslavské hradiště stalo vedle Prahy církevním centrem. Ke staršímu kostelu sv. Kosmy a Damiána, u kterého byl zavražděn sv. Václav a kostela jemu zasvěceném, byly zbudovány na akropoli další dva kostely, dodnes stojící kostel sv. Klimenta a již zaniklý kostel v prostoru dnešního Svatováclavského náměstí. Na ploše předhradí pak byl vybudován čtvrtý kostel, předchůdce dnešního chrámu Panny Marie.¹³⁹

7.7 HRADIŠTĚ LIBICE

Roku od narození Páně 981. Zemřel Slavník, otec svatého Vojtěcha. Ač v jeho povaze a životě vyniká velmi mnoho rysů pamětihodných, chceme pověděti přece aspoň něco málo z toho, a proto přerušujeme běh našeho vypravování. Byl to muž tváře ke všem veselý, v svých úsudcích ducha bystrého, v hovorech vlídný, bohatý statky světskými i duchovními. V jeho domě se skvěla poctivost a upřímná láska, spravedlnost soudů a hojnost předáků- V jeho činech se jevila znalost práva, podpora chudých, útěcha smutných, přijímání pocestných a ochrana vdov a sirotků.

¹³⁷ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 42.

¹³⁸ CHALOUPECKÝ, Na úsvitu křesťanství, s. 230.

¹³⁹ ČTVERÁK, Encyklopedie hradišť, s. 291.

Sídlem tohoto znamenitého knížete byla Libice, ležící v místě, kde řeka Cidlina tratí své jméno, ústíce do volnějšího toku Labe. Knížectví jeho mělo tyto hranice: na západ proti Čechám potok Surinu a hrad, ležící na hoře, jež slove Oseka, při řece Mži. Rovněž na jižní straně proti Rakousům tyto pomezí hrady: Chýnov, Dúdleby a Netolice až doprostřed hvozdu; k východu proti zemi moravské hrad pod pomezním hvozdem ležící, jménem Litomyšl, až k potoku Svitavě, tekoucímu středem hvozdu; na sever proti Polsku hrad Kladsko, ležící nad řekou Nisou.¹⁴⁰

Otec sv. Vojtěcha mohl pocházet z dynastie původních charvátských kmenových knížat, podle D. Třeštíka mohly Slavníkovci také tvořit vedlejší větev Přemyslovců¹⁴¹. Jejich hlavním sídlem byla Libice u ústí řeky Cidliny do Labe. Rozsáhlé území, náležející tomuto rodu, poměrně přesně lokalizoval Kosmas. Podle jeho údajů je však slavníkovská doména, která by tak zaujímal přibližně polovinu Čech, poněkud nadhodnocená. Více pravděpodobné je, že k centru panství na Libici patřilo ještě hradiště Malín, Hanín, a snad i Čáslav-Hrádek. Hypoteticky lze uvažovat i o některých hradech ve východních Čechách, kde chybějí doklady nejstarších přemyslovských hradů. Rozhodně tak slavníkovské panství nebylo obklopeno systémem opěrných hradišť, jak tomu bylo u panství Přemyslovců ve středních Čechách.¹⁴²

Hradiště vzniklo pravděpodobně v 9. století jako centrum místní aristokracie. Se Slavníkovci je spojuje, jak je uvedeno výše, Kosmas, tak i nález denáru, který nese opis LIVBVZ a pocházel ze zdejší mincovny. V 10. století význam Libice postupně rostl, k tomu přispívala i strategicky výhodná poloha hradiště na významné trase dálkového obchodu.¹⁴³ V této

¹⁴⁰ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 53.

¹⁴¹ TŘEŠTÍK, Počátky Přemyslovců, s. 424.

¹⁴² BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ, Velké dějiny, s. 306–307.

¹⁴³ LUTOVSKÝ, M./PETRÁŇ, Z., Slavníkovci: mýtus českého dějepisectví, Praha, Libri 2005, s. 65, 70.

době se na libickém hradišti usazují právě Slavníkovci. Zřejmě právě pro její důležitý význam byl v polovině 10. století dosazen na Libici Slavník jakožto důvěryhodný příbuzný knížete Boleslava I.¹⁴⁴

Nějakou dobu se oba dva významné rody vzájemně tolerovaly. Dne 28. září 995 však došlo právě zde k události, která jednoznačně určila, postavení Přemyslovců jako jediného vládnoucího rodu v Čechách. Samozřejmě i Kosmas tento akt nemohl nezaznamenat, a tak se nám dochovala nejstarší zmínka o tomto činu. *Neboť jednoho svátečního dne kradmo vnikli do hradu Libice, v němž bratří svatého Vojtěcha a hradští bojovníci všichni jako nevinné ovečky stáli při slavné mši svaté, slavíce svátek. Oni však jako draví vlci ztekli hradní zdi, muže i ženy do jednoho pobili, a sťavše čtyři bratry svatého Vojtěcha se vším potomstvem před samým oltářem, hrad zapálili, ulice krví ztropili, a obtíženi krvavým lupem a krutou kořistí, vesele se vrátili domů. I bylo zabito na hradě Libici roku od narození Páně 995 patero bratří svatého Vojtěcha. Jména jich jsou Soběbor, Spytimír, Pobraslav, Pořej a Čáslav.*¹⁴⁵

Při vpádu přemyslovske družiny zřejmě došlo k zániku paláce a kostela s příčnou lodí, vystavěném v otonském slohu. Výrazná byla především jeho velikost, po bazilice sv. Jiří na Pražském hradě představuje druhý největší kostel té doby v Čechách. Kostel zanikl požárem na konci 10. století, jednoznačně však nelze spojovat tuto událost s událostmi, které v Libici proběhly v září roku 995.¹⁴⁶

Po útoku přemyslovske jednotek hradiště nezanklo a plnilo i nadále úlohu správního centra přemyslovskeho státu. Na místě původního dřevěného paláce byla postavena nová stavba s kamennou

¹⁴⁴ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ, Velké dějiny, s. 306.

¹⁴⁵ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 55–56.

¹⁴⁶ LUTOVSKÝ, M./PETRÁŇ, Z., Slavníkovci: mýtus českého dějepisectví, Praha, Libri 2005, s. 70.

podezdívkou, zřejmě příbytek hradskeho správce. Postupem času však význam hradiště upadal. Udržovat tak rozsáhlé hradiště o celkové ploše 26 ha se brzy ukázalo jako neefektivní a tak na přelomu 11. a 12. století hradiště začalo pustnout.¹⁴⁷

7.8 PRAŽSKÝ HRAD

Praha reprezentuje již od raného středověku zřejmě nejvýznamnější hrad, který od svých počátků představuje rezidenční sídlo Čech, plnící kulturní, náboženské i ekonomické funkce. Samozřejmě toto významné místo neopomenul ve své kronice zmínit ani Kosmas. Vznik hradu tak spojil s kněžnou Libuší, která zřejmě ze svého sídla na Libušíně založení Prahy prorokovala: *V době těchto prvních počátků práv jednoho dne řečení paní, jsouc věštným duchem nadšena, před svým mužem Přemyslem a v přítomnosti starších lidu takto věštila: „Spatřuji hrad, který pověsti nebes se dotkne, ve hvozdě leží místo – je vzdáleno ode vsi této na třicet honů a mez mu určují vltavské vlny. Toto místo na severní straně pevně chrání hlubokým údolím potok Brusnice, na jižní však boku široká hora velmi skalnatí, která se od skal (latinsky petrae) nazývá Petřín, převyšuje okolí. Hora toho místo se zkrucuje na způsob delfína, mořského vepře, směrem až k řečené řece. Až tam přijdete, naleznete člověka, an uprostřed lesa teše práh domu. A protože se u nízkého prahu i velcí pánové sklánějí, podle této příhody hrad, jež vystavíte, nazvete Prahou. V tomto hradě někdy v budoucnosti vzejdou dvě zlaté olivy, jež svými vrcholy proniknou až do sedmého nebe a po všem světě budou zářiti svými divy a zázraky. Budou je oběťmi a dary ctíti a jim se klaněti všechna pokolení země české a ostatní národové. Jedna z nich bude slouti Větší*

¹⁴⁷ LUTOVSKÝ, M., Po stopách prvních Přemyslovců, díl II., Léta krize a obnovy (972-1012): od Boleslava II. po Jaromíra, Praha, Libri, 2007, s. 155.

*sláva (Václav; lat. Maior Gloria), druhá Voje útěcha (Vojtěch; lat. Exercitus Consolatio).*¹⁴⁸

Podle tohoto příběhu by mohlo dojít k založení Prahy hned po vynesení Libušiny věštby, archeologickými výzkumy jsou ale počátky hradu a opevnění kladeny do 1. poloviny 9. století. Důvodem k založení tak mohla být výhodná strategická poloha v centru knížectví nad významným pražským brodem, nikoli věštba.¹⁴⁹ Z doby Bořivoje I. pochází i nejstarší zděný kostel Panny Marie, který nechal postavit po svém návratu z Moravy v roce 885. Pozůstatky kostela se podařilo objevit Ivanu Borkovskému na dnešním II. nádvoří Pražského hradu, tedy v tehdejších předhradí. Borkovský se domníval, že kostel byl postaven v době, kdy hrad ještě neexistoval a dával tento chrám do souvislosti s místem, které nese název Žiži.¹⁵⁰ O tomto kopci se zmiňuje i Kosmas v souvislosti s vyhnáním Poláků z Prahy v roce 1002 knížetem Oldřichem: *... vrátil se do vlasti, vešel do velmi pevného hradu jménem Dřevíč a poslal odtud jednoho věrného svého bojovníka s úkolem, aby, vnikna do hradu Prahy, v noci zvukem trouby postrašil nic netušícího nepřítele. Věrný služebník ihned rozkaz vykonal, a vystoupil v noci uprostřed hradu na vyvýšené místo, jež slove Žiži, zatroubil a mocným hlasem několikrát volal: „Utíkají, utíkají Poláci v hanebném zmatku, přepadněte je, přepadněte je, Čechové, zbraní prudce!“ Na tento hlas připadl na Poláky strach a leknutí, což se stalo z podivného dopuštění Božího a z přispění svatého Václava. Rozprchnou se všichni, jeden zapomenuv na sebe i na zbraň neoděn vskočí na koně a bez odění prchá, druhý, jak usnul, i bez kalhot pospíchá na útěk. A někteří utíkajíce spadnou z mostu, jenž byl přetržen na úklady nepřátelům, jiní přečetní na útěku po příkré cestě, kde se obecně říká na*

¹⁴⁸ KOSMAS, Kosmova kronika česká, 31.

¹⁴⁹ LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců, díl I., 75.

¹⁵⁰ TŘEŠTÍK, Počátky Přemyslovců, s. 338–339.

*opyši hradu, v úzké zadní brance pro těsnost východu byli umačkáni, a sám kníže Měšek jen stěží s málo muži vyvázl.*¹⁵¹

Jméno Žiži lze vysvětlit jako místo, kde hořel oheň. Mohlo se tedy jednat o prostor, který souvisel s předkřesťanskými tradicemi a spalováním zemřelých. Bořivoj tak mohl nechat postavit kostel na pohanském obětišti jakožto symbol vítězství křesťanství nad pohanskými zvyky. Borkovský se lokalizaci tohoto kopce věnoval poměrně detailně. Na základě informací uvedených v Kosmově kronice umístil Žizi na západní část III. nádvoří. Jednoznačně tak vyvrací domněnku, že na zmiňovaném kopci mohl stát knížecí stolec.¹⁵² Ten se pravděpodobně nacházel v 10. a 11. století, jakožto významné místo nastolování nových vládců, na místě dnešního východního závěru svatovítské katedrály stojící na náměstí sv. Jiří.¹⁵³ O knížecím stolci máme zmínku např. ve Svatováclavské legendě: *V té době zemřel otec jeho Vratislav a Češi dosadili na dědičný stolec jeho syna, knížete Václava.*¹⁵⁴

Postupně v prostoru Pražského hradu byly budovány další křesťanské chrámy. Vedle již zmíněného Mariánského kostela, nechal Vratislav I. vystavět kostel sv. Jiří. Sem poté dal kníže Václav přenést ostatky své babičky Ludmily po jejím zavraždění na Tetíně. Samotný Václav pak položil základy jednomu z nejvýznamnějších chrámů v Čechách v podobě rotundy sv. Víta. *Služebník Boží Václav zanechal kostel, vystavěný v hlavním sídle Praze ke cti svatého Víta mučedníka, neposvěcený, protože smrt ho předešla.*¹⁵⁵ Kosmas pak v líčení o chrámu sv. Víta pokračuje takto: *Když kníže Spytihněv přijel k svátku svatého Václava do Prahy, viděl, že kostel svatého Víta není tak veliký, aby stačil*

¹⁵¹ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 64.

¹⁵² BORKOVSKÝ, I., Poloha kopce Žiži na Pražském hradě, Časopis Společnosti přátel starožitností 62, Praha, 1954, s. 16, 19.

¹⁵³ LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců, díl I., 77–78.

¹⁵⁴ CHALOUPECKÝ, Na úsvitu křesťanství, s. 69.

*lidu sbíhajícímu se k svaté slavnosti – ten kostel vystavěl někdy sám svatý Václava k podobnosti kostela římského okrouhlý, v něm i tělo téhož svatého Václava odpočívalo – a rovněž i druhý kostelík, přilehlý a jakoby v portiku tohoto kostela ležící, kde uprostřed na velmi těsné ploše byl hrob svatého Vojtěcha. Uznal, že bude nejlepší, aby oba zbořil a vystavěl jeden velký kostel oběma patronům, vyměřil hned místo kostela, položil základy, dílo rostlo, zdvihla se zeď, ale jeho šťastné začátky přetrhla již v následujícím roce nečasná smrt.*¹⁵⁶ Spytihněv II. tak roku 1060 zahájil novou stavbu chrámu sv. Víta. Nechal původní kostel s kaplí v jeho průčelí, kde byl pohřben sv. Vojtěch, strhnout a na jeho místě založil trojlodní baziliku.¹⁵⁷ Kromě již zmíněných křesťanských staveb byl v Praze zřízen také první ženský benediktýnský klášter u kostela sv. Jiří., jehož založení je spojeno s dcerou Boleslava I. Mladou, která se stala i abatýší tohoto kláštera.¹⁵⁸

Zpočátku tvořily kamennou architekturu na Hradě pouze církevní stavby. Nedílnou součástí areálu byl bezesporu i knížecí palác. Jeho pozůstatky se zatím nepodařilo objevit, předpokládá se však, že se jednalo o dřevěnou možná i patrovou stavbu. V prostoru aglomerace se nacházelo i sídlo biskupa, jehož umístění je kladeno na III. hradní nádvoří do prostoru Starého probošství.¹⁵⁹

7.9 VYŠEHRAD

Kosmas uvádí vznik Vyšehradu v souvislosti s Dívčí válkou. Poté, co si dívky pod vedením Vlasty postavily hrad Děvín, muži na to reagovali zbudováním vlastního hradu: *Když to viděli jinochové, velikou žárlivostí se*

¹⁵⁵ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 43.

¹⁵⁶ Tamtéž, 99–100.

¹⁵⁷ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ, Velké dějiny, s. 413.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 301.

¹⁵⁹ LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců, díl II., s. 53.

*na ně rozhorlivše, mnohem četněji se shromáždili a o nic dále než na doslech polnice vystavěli na druhé skále mezí chrastím hrad, jež nynější lidé nazývají Vyšehrad, tehdy však od chrastí dostal jméno Chvrasten.*¹⁶⁰ Původní název hradiště, které uvádí Kosmas, zřejmě poukazovalo na chrastím zarostlou skálu, na které hradiště vyrostlo. Umisťuje ho na pravý břeh Vltavy proti hradišti Děvín. Nemluví však o Vyšehradu jako o sídle Libuše a Přemysla. V souvislosti s Přemyslem spojuje Vyšehrad pouze s umístěním lýčených střevíců, které si s sebou přinesl: *Potom oděn v knížecí roucho a obut v královskou obuv vsedne oráč na bujného oře, avšak nezapomínaje na svůj stav, vezme s sebou své střevíce, zcela z lýčí ušité, aby se dal schovati pro budoucnost; a chovají se na Vyšehradě v knížecí komoře až podnes a na věčné časy.*¹⁶¹

Přestože se podařilo zachytiti stopy staršího, pravěkého osídlení, podle archeologických a numismatických pramenů Vyšehrad vznikl v průběhu poslední třetiny 10. století. Dosud nejstarším dokladem o existenci hradiště jako významného centra jsou mince ražené Boleslavem II. ve zdejší mincovně od 80. let 10. století. Mince na sobě nesou v různých obměnách název Vyšehradu (např. VSEGRAD WISEG, VAISG).¹⁶² Zřejmě nejstarší zděnou stavbou na lokalitě jsou pozůstatky kostela křížové dispozice z 10. století nalezené pod románskou bazilikou sv. Vavřince na předhradí.¹⁶³ V době největšího rozkvětu Vyšehradu, tedy od konce 11. do 12. století, kdy si Vyšehrad jako svoje sídlo zvolil první český král Vratislav II., stály na akropoli zděný knížecí palác, rotunda sv. Martina, a románská dvouchórová bazilika sv. Petra s kryptou, kde byly pohřbení Přemyslovci vládoucí na Vyšehradě.¹⁶⁴ Budování kostela zahájil Vratislav II. v roce 1070, podle pověsti se stavby osobně účastnil a

¹⁶⁰ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 32.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 29–30.

¹⁶² LUTOVSKÝ, Po stopách prvních Přemyslovců, díl II., s. 207.

¹⁶³ DURÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 320.

sám prý přinesl dvanáct nůší kamene. K dokončení románské trojlodní baziliky došlo však až po deseti letech od položení základního kamene.¹⁶⁵

O knížecím paláci se zmiňuje i Kosmas v souvislosti se silnou vichřicí, která udeřila v roce 1119. Z jeho vyprávění je zřejmé, že se skutečně jednalo o kamennou patrovou budovu. *Dne 30. července ve středu, když již den chýlil k večeru, prudký víchr, ba sám satan v podobě víru, udeřiv od jižní strany na knížecí palác na hradě Vyšehradě, vyvrátil od základů starou a tedy velmi pevnou zeď, a tak – což jest ještě podivnější zjev – kdežto obojí strana, přední i zadní, zůstala celá a neotřesená, před paláce byl až k zemi vyvrácen a rychleji, než by člověk přelomil klas, náraz větru polámal hořejší i dolejší trámy i s domem samým na kousky a rozházel je. Tato vichřice byla tak silná, že kdekoli zuřila, v této zemi svou prudkostí vyvrátila lesy, štěpy a vůbec vše, co jí stálo v cestě.¹⁶⁶ Zatím se však nepodařilo tuto stavbu archeologicky zachytit, objevena byla pouze torza několika kamenných pilířů.¹⁶⁷*

7.10 ZÁVĚREČNÉ ZHODNOCENÍ

Na základě výše uvedeného popisu několika zmíněných hradišť, je patrné, že Kosmas měl dobré znalosti o vybraných lokalitách, poměrně přesně líčí jejich okolí, z čehož vyplývá, že mohl ve své době daná hradiště navštívit. Zaměřoval se také na detaily, u hradiště Libušín např. uvádí, že se zde táhl hustý les až k Zbečnu, který se zde rozprostírá dodnes, nebo u Staré Boleslavi popisuje kmennou zeď, která byla viditelná ještě za jeho života. Vyvstává však otázka, týkající se existence Kroka a jeho dcer. Kosmas se v rámci národního uvědomění a potřeby identifikace původního rodu Čechů zřejmě inspiroval antickou mytologií a

¹⁶⁴ ČTVERÁK, Encyklopedie hradišť, s. 261.

¹⁶⁵ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ, Velké dějiny, s. 428.

¹⁶⁶ KOSMAS, Kosmova kronika česká, s. 181.

vytvořil tyto bájně postavy, kterým přiřadil vlastní sídla. Existence Libušína i Tetína je sice nesporná, jejich počátky však musíme hledat v jiných souvislostech. A právě v těchto informacích, tedy v době založení hradišť, se Kosmas rozchází s archeologickými prameny. Často také uvádí hradiště až v souvislosti s nějakou událostí, která se na hradišti uskutečnila, a nezmiňuje přesnou dobu vzniku. Výjimkou je založení Staré Boleslavi, které vylíčil barvitým příběhem. K určení doby vzniku hradišť nám pak napomáhají výsledky archeologických výzkumů, reprezentované především nálezy keramiky. Na řadě lokalit se sice podařilo zachytit stopy staršího osídlení, ale nelze je dávat do souvislosti s existencí bájných, zřejmě neexistujících osob. Spíše jen dokládají, že slovanská hradiště byla zakládána v polohách, které byly svou výhodnou geomorfologií vyhledávané již v pravěku a nabízely tak vhodné místo pro vybudování snadně hájitelných sídlišť.

¹⁶⁷ NECHVÁTAL, B., Z historie Vyšehradu [online]. [cit. 13. ledna 2013]. URL <http://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2011/01/vysehrad_dejiny.pdf>.

8 ZÁVĚR

Tématem předkládané práce byla problematika státní správy Čech v době knížecí se zaměřením na raně středověká hradiště a knížecí velkostatek době od 8. do 12. století.

Hradiště představovala fenomén celého raného středověku. Počátky jejich budování jsou kladeny do 8. století. Vzhledem k tomu, že pro toto období postrádáme písemné prameny, můžeme datování podložit pouze výsledky terénních výzkumů. Ke stavbě hradišť byly často využívány strategicky výhodné polohy s doklady staršího osídlení, vznikala na místech, kde bylo zapotřebí zajistit ochranu daného území, na místech zemských hranic, nebo v místech, kudy procházely významné obchodní stezky. Hradiště se tak v pozdějších dobách stávala také důležitým místem ke konání trhů.

V průběhu 9. století se postupně začala konsolidovat moc přemyslovského rodu na poměrně malém území, rozprostírajícím se v okruhu kolem hlavního sídla Prahy. Pro ochranu takto vymezené domény byly zbudovány nové pohraniční hrady, poskytující oporu a zázemí posilujícímu rodu. V této době některá starší hradiště přestávala plnit svoji původní funkci a některá dokonce zanikají.

V této organizaci, kterou vytvořil kníže Spytihněv, lze spatřovat základy zcela ojedinělého systému hradske správy. Po nastoupení Boleslava I. na knížecí stolec, doposud tolerovaná regionální knížata byla postupně likvidována a na jejich území byly budovány nové správní přemyslovské hrady. V této soustavě vznikaly principy správy státu, založené na systému výběru daní a dávek, a zajištění ochrany vojenskou pohotovostí. Hradská soustava společně s dosazeným správním personálem umožňovala knížeti účinně ovládat tak rozsáhlé území. Tento systém správy však nedokázal plně reagovat na nové změny nastupující na konci 12. století. Především se jednalo o posilování moci místní

šlechty, která se začala emancipovat a po vzoru knížecích hradů si začínala budovat vlastní sídla. K dalšímu oslabování významu hradské soustavy docházelo v souvislosti s rozvojem trhu a zakládáním nových měst, která postupně přebírala úlohu správních hradů. Některá původní hradiště tak zanikla bez další kontinuity, jiná se přetvořila do podoby vrcholně středového města nebo královského hradu.

Spolu s hradskou soustavou se vytvořil knížecí velkostatek, který představoval druhou oporu panovníkovy ekonomiky. Tento systém sestával ze sítě dvorců a tzv. služebné organizace. Dvorce se dělily na dva základní typy, na lovecké, plnící spíše roli reprezentační, a dvorce hospodářské s převažující výrobní funkcí. Služebnou organizaci pak reprezentovaly jednotlivé osady, nebo vesnice v blízkosti hradišť a dvorců, v nichž byli usazováni knížecí služebníci specializující se na jednotlivá řemesla nebo služby.

Pro poznání našich raných dějin je potřeba se zaměřit nejen na studium písemných, ale i archeologických pramenů. Proto jsem se v závěrečné části práce pokusila na příkladu několika hradišť provést komparaci primárních písemných pramenů s publikovanou odbornou literaturou. Vycházela jsem převážně z Kosmovy kroniky české, kde autor zasazuje nejstarší hradiště do spojitosti s mýtickými počátky českého národa. Kosmas často popisoval lokality, kde se hradiště nacházela poměrně přesně, a uváděl i některé detaily. Přesto ale nelze brát všechny informace, které nám přináší za věrohodné. Teprve až spoluprací s archeologickými prameny je možno dobrat se ucelených poznatků o vývoji a podobě vybraných hradišť. Domnívám se tedy, že se nemůžeme dívat na jednotlivé písemné a archeologické prameny odděleně, přestože jim nelze odepřít, že oba přinášejí důležité poznatky, ale až společně utvářejí ucelený pohled na dějiny raného středověku a počátky českého státu.

9 SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny:

HÁJEK Z LIBOČA, V., Václava Hájka z Libočan kronika česká, vydal V. Flajshans, Praha, Česká akademie pro vědy, slovesnost a umění císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1918.

CHALOUPECKÝ, V., Na úsvitu křesťanství z naší literární tvorby doby románské v století IX. – XIII., Praha, Evropský literární klub, 1942.

KOSMAS, Kosmova kronika česká. Překlad Karel Hrdina a Marie Bláhová, Praha, Paseka, 2005.

LUDVÍKOVSKÝ, J. Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily, Praha, Vyšehrad, 2012.

Literatura:

AXAMIT, J., Kazín a Kazina mohyla, Praha, Nakladatelství Vortel a Rejman, 1925.

BERANOVÁ, M./LUTOVSKÝ, M., Slované v Čechách. Archeologie 6. – 12. století, Praha, Libri, 2009.

BLÁHOVÁ, M., Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech první čtvrtiny 12. století, ČSČH 26, 1978, s. 249–278.

BLÁHOVÁ, M./FROLÍK, J./PROFANTOVÁ, N., Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek I.: Do roku 1197, Praha/Litomyšl, Paseka, 1999.

BORKOVSKÝ, I., Poloha kopce Žiži na Pražském hradě, Časopis Společnosti přátel starožitností 62, Praha, 1954, s. 15–21.

- BUBENÍK, J./PLEINEROVÁ, I./PROFANTOVÁ, N., Od počátků hradišť k počátkům Přemyslovského státu, Památky archeologické 89, 1998, s. 104–145.
- ČTVERÁK, V., Encyklopedie hradišť v Čechách, Praha, Libri, 2003.
- DURDÍK, T., Královské hrady, in: Přemyslovci. Budování českého státu, Sommer, P./Třeštík, D./Žemlička, J. (ed.), Praha, NLN, 2009, s. 426–430.
- DURÍK, T., Encyklopedie českých hradů, Praha, Libri, 2005.
- FIALA, Z., Přemyslovské Čechy, český stát a společnost v letech 995 – 1310, Praha, Nakladatelství politické literatury, 1965.
- GOJDA, M., Česká raně středověká hradiště. In: Přemyslovci. Budování českého státu, Sommer, P./Třeštík, D./Žemlička, J. (ed.), Praha, NLN, 2009, s. 64–68.
- HEJNA, A., K metodice studia počátků knížecích a velmožských sídel v Čechách, Archeologické rozhledy 21, 1969, s. 535–546.
- HEJNA, A., Slovanská hradiště a počátky měst v Čechách, Památky archeologické 52/2, 1961, s. 563–572.
- HLEDÍKOVÁ, Z. /JANÁK, J./DOBEŠ, J., Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost, Praha, NLN, 2007.
- HOFFMANN, František, České město ve středověku, Praha, Panorama, 1992.
- JEŽEK, M., Sídelní pás u středověkého Zbečna, Mediaevalia archaeologica 1, 1999, s. 269–296.
- KLÁPŠTĚ, J., Proměna českých zemí ve středověku, Praha, NLN, 2012.

- KOŠNAR, L., Raně středověké třmeny ze Zbečna a Kolína, *Praehistorica X – Varia archaeologica* 3, 1982, s. 53–74.
- KRZEMIENSKA, B./TŘEŠTÍK, D., Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě, *Hospodářské dějiny* 1, 1978, s. 149–230.
- KRZEMIENSKA, B./TŘEŠTÍK, D., Přemyslovská hradiště a služební organizace přemyslovského státu, *Archeologické rozhledy* 17, 1965, s. 624–644.
- KRZEMIENSKA, B./TŘEŠTÍK, D., Služební organizace v raně středověkých Čechách, *ČSČH* 12, 1964, s. 637–667.
- LUTOVSKÝ, M., *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha, Libri, 2001.
- LUTOVSKÝ, M., *Po stopách prvních Přemyslovců, díl I., Zrození státu (872-972): od Bořivoje I. po Boleslava I.*, Praha, Libri, 2006.
- LUTOVSKÝ, M., *Po stopách prvních Přemyslovců, díl II., Léta krize a obnovy (972-1012): od Boleslava II. po Jaromíra*, Praha, Libri, 2007.
- LUTOVSKÝ, M./PETRÁŇ, Z., *Slavníkovci: mýtus českého dějepisce*, Praha, Libri, 2005.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*, Praha, Libri, 2002.
- PETRÁČEK, T., *Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11. a 12. století: k poznání hospodářských a sociálních dějin českých zemí doby knížecí*, Praha, FF UK, 2002.
- PROFOUS, A., *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 2.*, CH-L, Praha, Česká akademie věd a umění, 1949.

- SLÁMA, J. Přemyslovská doména na počátku 10. století. In: Přemyslovci. Budování českého státu, Sommer, P./Třeštík, D. /Žemlička, J. (ed.), Praha, NLN, 2009, s. 74–76.
- SLÁMA, J., K počátkům hradske organizace v Čechách. In: Typologie raně feudálních slovanských států, Praha, 1987, s. 175–190.
- SLÁMA, J., K problému historické interpretace archeologického výzkumu slovanských hradišť v Čechách, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 2001, s. 533–546.
- SLÁMA, J., Počátky přemyslovského státu. In: České země v raném středověku, Sommer, P. (ed.), Praha, NLN, 2006.
- SLÁMA, J., Střední Čechy v raném středověku II., Hradiště – příspěvky k jejich dějinám a významu, Praha, Univerzita Karlova, 1986.
- SLÁMA, J., Střední Čechy v raném středověku III., Archeologie o počátcích přemyslovského státu, Praha, Univerzita Karlova, 1989.
- SOMMER, P., Hradská centra. In: Přemyslovci. Budování českého státu, Sommer, P./Třeštík, D. /Žemlička, J. (ed.), Praha, NLN, 2009, s. 182–184.
- ŠOLLE, M., Staroslovanské hradisko, Praha, Vyšehrad, 1984.
- TOMKOVÁ, K. Hradiště doby Boleslava II. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000: na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999), Polanský, L./Sláma, J./Třeštík, D., Praha, NLN, 2000, s. 93–100.
- TŘEŠTÍK, D., Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530-953), Praha, NLN, 2008.
- VÁŇA, Z., Přemyslovský Libušín: historie a pověst ve světle archeologických výzkumů, Praha, Academia, 1973.

VOLFOVÁ, E./ŽIŽKA, J., Kostel sv. Martina ve Zbečně ve světle poznatků z opravy fasád, Průzkumy památek 1, 1994, s. 23 – 30.

ŽEMLIČKA, J., „Politický kalendář“ přemyslovských Čech, ČČH 89/1, 1991, s. 31–48.

ŽEMLIČKA, J., Čechy v době knížecí, Praha, NLN, 2007.

ŽEMLIČKA, J., Přemyslovci. Jak žili, vládli, umírali, Praha, NLN, 2005.

ŽEMLIČKA, J., Století posledních Přemyslovců, Praha, Panorama, 1986.

Elektronické zdroje:

NECHVÁTAL, B., Z historie Vyšehradu [online]. [cit. 13. ledna 2013]. URL <http://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2011/01/vysehrad_dejiny.pdf>.

10 RESUMÉ

The topic of the bachelor's thesis is problematic of the state administration of Bohemian principality. In my work I focus on early medieval hillforts in our area, which were a political, administrative, military and economic centers Przemyslid state.

The establishment of settlements are in the 8th century. During the 9th century began to consolidate power Przemyslid family in central Bohemia. Around the perimeter of the area were built new frontiers castles, providing protection. After the ascension of Boleslaw I. regional princes were liquidated and in their territories were build a new administrative Przemyslid castles. Castle system, together with the appointed administrative personnel, allowed to effectively control such a large area. The system began declined in the 12th century in connection with the strengthening power of the local nobility, and the establishment of new cities. Some of the original hillforts were abolished without further continuity, others transformed into a mediaeval cities or the royal castles.

The second support princely ruler was prince-manor, which consisted of a network of economic and hunting courts and the maids organization. Maids organization represented individual settlements or villages near hillforts and courts, which were establishment royal servants specialized in various crafts or services.

The final part of the work is focus on a few selected hillforts, which are mentioned in Kosmas Chronicle. Based on written and archaeological sources I compared informations and described the development of selected hillforts.

11 PŘÍLOHY

Obr. I: Hradiště v Pošembeří

Obr. II: Přemyslovská středočeská doména

Obr. III: Rozmístění hradišť v rámci středočeské domény

Obr. IV: Stará Boleslav

Obr. V: Tetín

Obr. VI: Libice nad Cidlinou

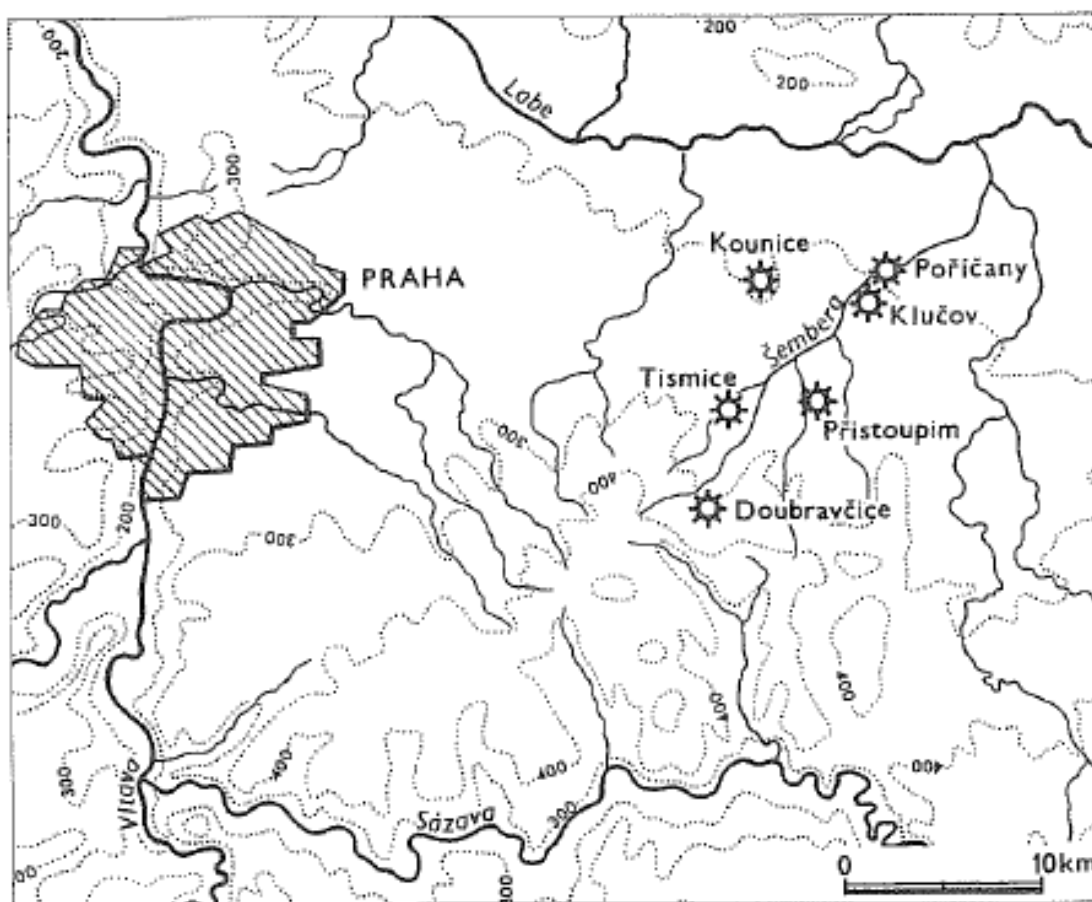
Obr. VII: Praha – Hradčany

Obr. VIII: Nová správní přemyslovská centra

Obr. IX: Služebná organizace v Čechách

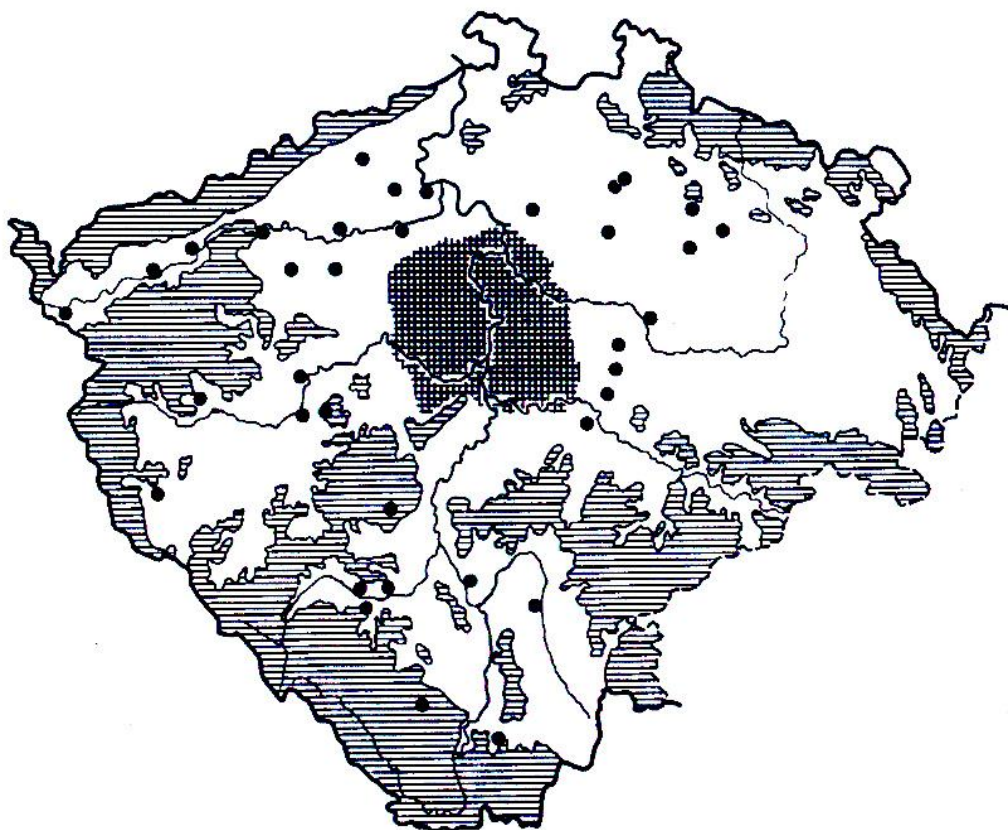
Obr. X: Hradská centra v Čechách na počátku 13. století

Obr. I: Hradiště v Pošembeří

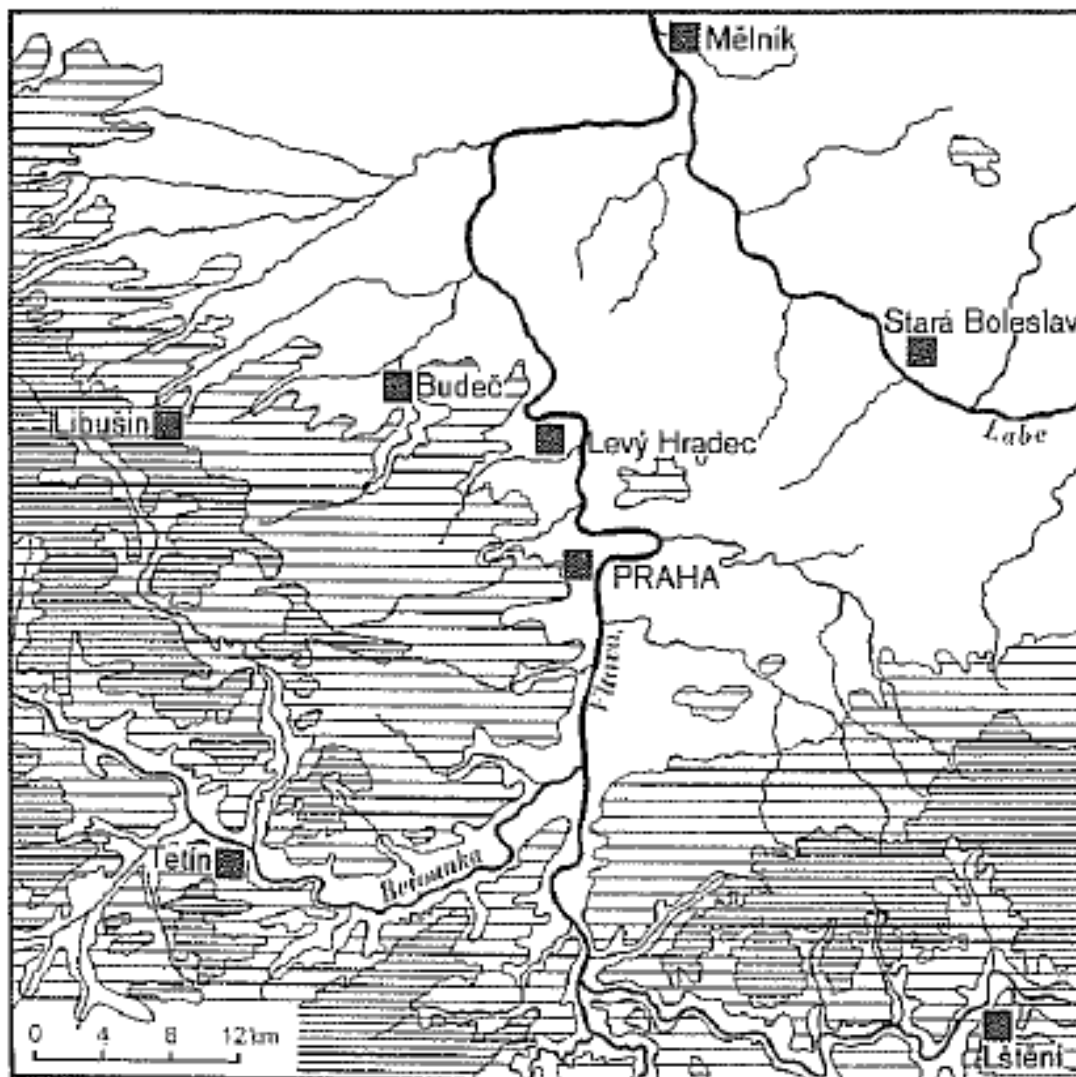
(BERANOVÁ/LUTOVSKÝ, Slované v Čechách, s. 66.)

Obr. II: Přemyslovská středočeská doména

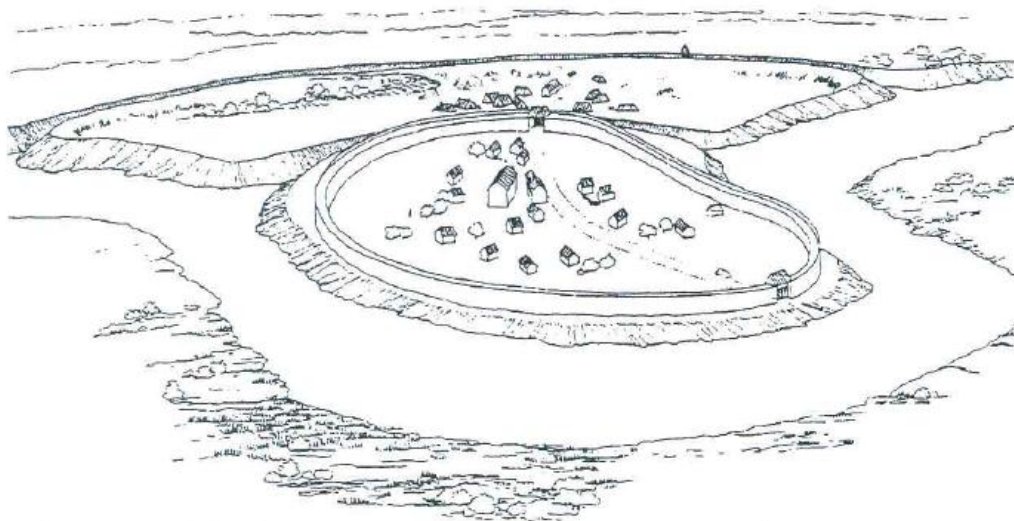
Čechy na sklonku 9. a v první třetině 10. století. Ve středních Čechách vyznačen přibližný rozsah území přímo ovládané Přemyslovci, kruhové značky označují významná soudobá hradiště. Šrafováním vyznačena vrstevnice 500m.n.m. (SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku III., s. 81.)

Obr. III: Rozmístění hradišť v rámci středočeské domény

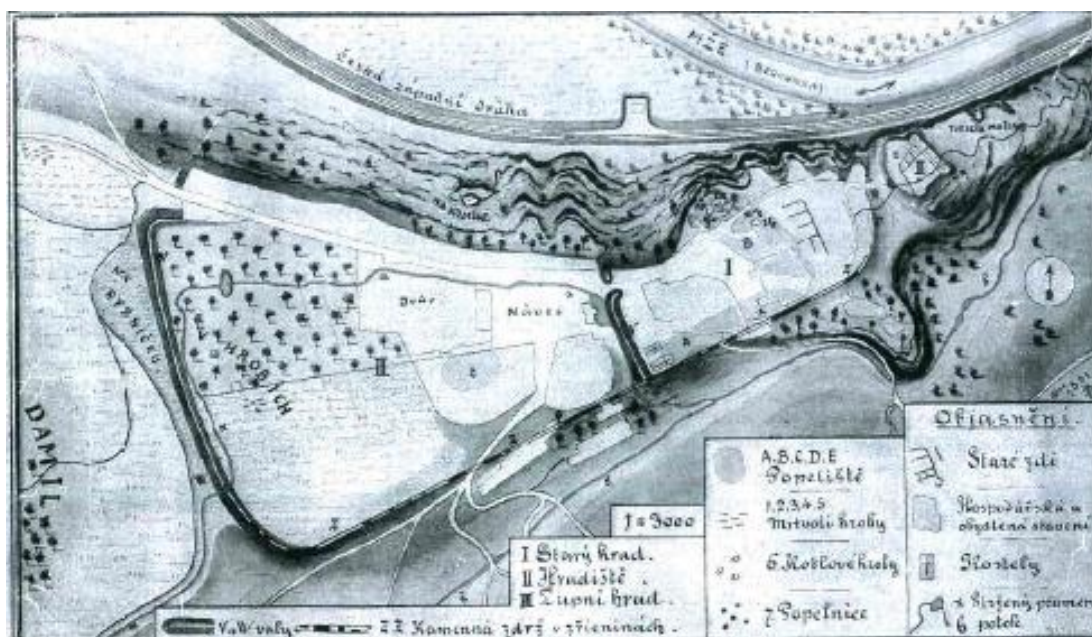
Středočeská přemyslovská doména se soudobými hradišti na sklonku 9. století a v první třetině 10. století. Na mapce vyznačeny vrstevnice 300 m.n.m. a 400 m.n.m. (SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku III., s. 73.)

Obr. IV: Stará Boleslav

Ideální rekonstrukce podoby hradiště v 10. století. Podle I. Boháčové.
(BERANOVÁ/LUTOVSKÝ, Slované v Čechách, s. 209.)

Obr. V: Tetín

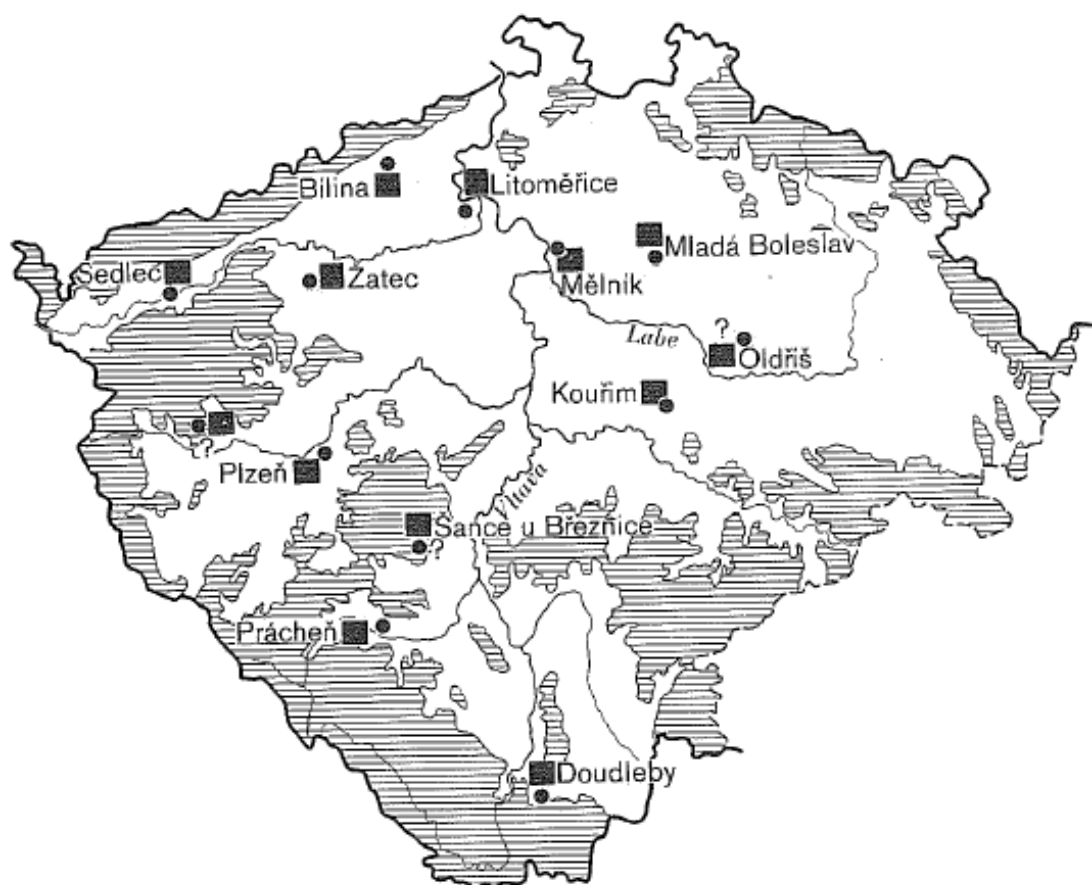
Plán hradiště. Podle B. Jelínka. (ČTVERÁK, Encyklopedie hradišť, s. 314.)

Obr. VII: Praha – Hradčany

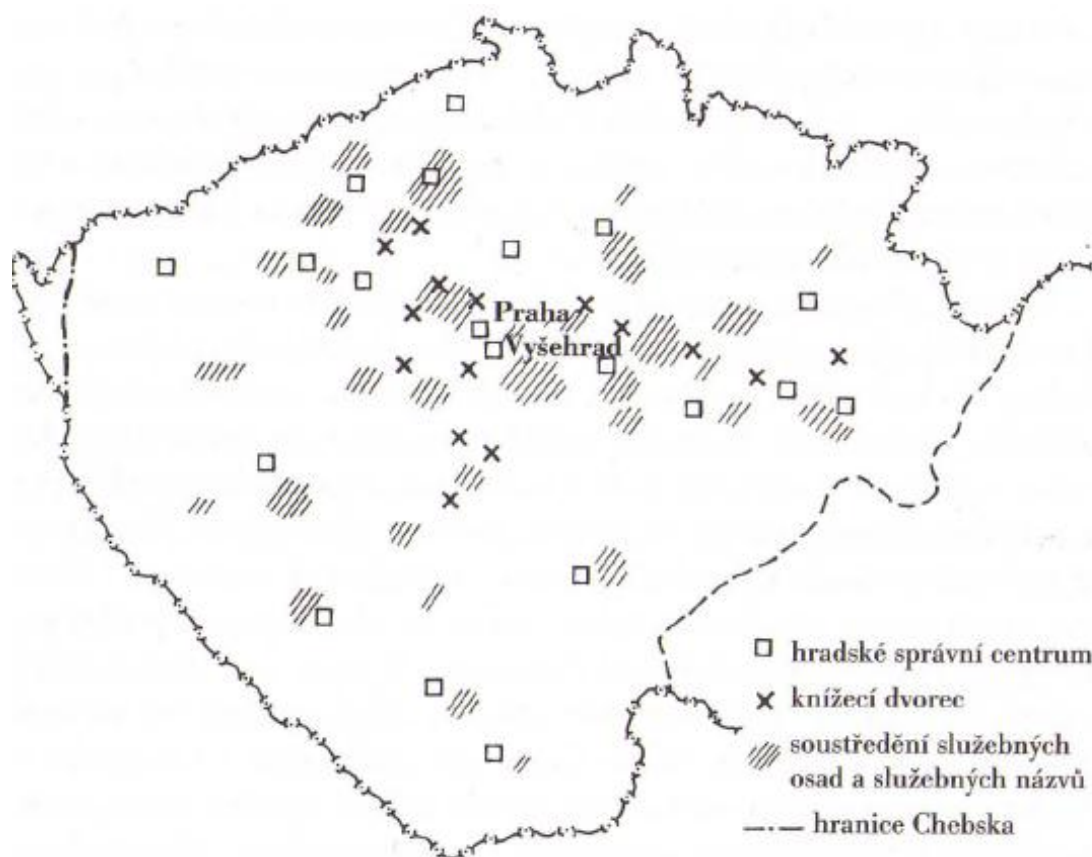
Jedna z nejstarších rekonstrukcí Pražského hradu na sklonku 10. století. Podle I. Borkovského. (ČTVERÁK, Encyklopedie hradišť, s. 253.)

Obr. VIII: Nová správní přemyslovská centra

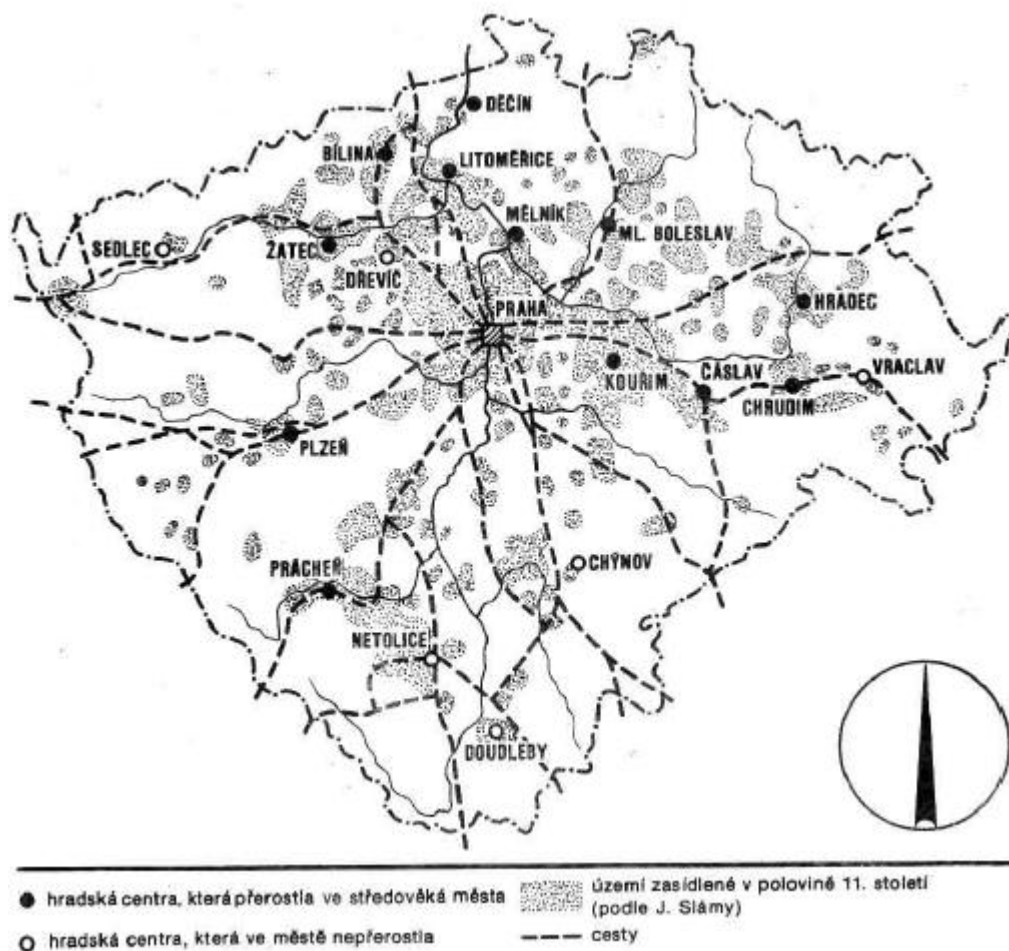
Přemyslovské správní hrady (označeny čtverečkem), v jejichž blízkosti se nalézají starší slovanská hradiště (označena kroužkem). U lokalit, kde tento vztah není zcela zřejmý, je uveden otazník. Šrafováním vyznačena vrstevnice 300 m.n.m. (SLÁMA, Střední Čechy v raném středověku III., s. 83.)

Obr. IX: Služebná organizace v Čechách

Rozmístění služebných osad v okolí hradských správních center a knížecích dvorců. (ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 156.)

Obr. X: Hradská centra v Čechách na počátku 13. století

(ŽEMLIČKA, Století posledních Přemyslovců, s. 12.)